

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIMI
VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

“TASVIRIY SAN`AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI”

KAFEDRASI

“Tasviriy san`at va muhandislik grafikasi” ta`lim yo`nalishi talabasi

SHODIYEVA SADOQATNING

**5-7 SINF O`QUVCHILARINI TO`GARAK
MASHG`ULOTLARIDA «TOG` MANZARASI» MAVZUSIDA
KOMPOZITSIYA ISHLASHGA O`RGATISH METODIKASI**

mavzusidagi

5110800- “Tasviriy san`at va muhandislik grafikasi” ta`lim yo`nalishi bo`yicha
bakalavr darajasini olish uchun yozgan

BITIRUV ISHI

Ilmiy rahbar:

*O`qituvchi Soli Tolibovich
Sa`diyev*

Navoiy-2018-19

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I-BOB. TASVIRIY SAN'ATNINIG O'QUVCHILAR TA'LIM- TARBIYASIDAGI ROLI VA O'RNI.....	8
1.1. Maktab tasviriyl san'atining dastur va darsliklari.....	8-13
1.2. O'zbekistonda tasviriyl san'atni o'qitilishi.....	13-17
1.3. Tasviriyl san'atning rivojlanish tarixi.....	18-21
II-BOB. 5-7 SINF O'QUVCHILARINI TO'GARAK MASHG'ULOTLARIDA «TOG' MANZARASI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASHGA O'RGATISH METODIKASI....	22-24
2.1. Tabiat manzarasini tasvirlash qoidalari.....	23-26
2.2. Talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlatirish.....	26-51
2.3. Manzara janrida ijod qilgan O'zbek xalq rassomlari ijodigan lavhalar.	51-56
Umumiy xulosa.....	57-58
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	59

KIRISH.

Mavzuning dolzarbligi: *“Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo’lib, dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz¹”.*

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning olib borayotgan siyosatining bosh omilidir. Bugungi kunda milliy ma’naviyatimiz rivojini tasviriy san’at namunalarisiz tasavvur etib bo’lmaydi. O’zbekiston zamonaviy rangtasvir san’atining asosiy tamoyillari uslublarning keng ko’lamlilik hamda yuqori va chuqur ijrochilik mahorati, obrazlar mazmundorligini saqlagan holda, an’analardan tortib, zamonaviy uslublar yo’lidagi izlanishlargacha namoyon bo’ladi.

Borliqni kuzatar ekanmiz, bizni qurshab turgan olam turli-tuman ranglardan iborat ekanligini ko’rib hayratga tushamiz. «Bu ranglarda qanchalik ma’no yotadi?» - deb o’yga tolasan. Ajdodlarimiz tabiatning shu sirli olamiga hayratga tushib, asrlar davomida uni o’rganib kelishgan.

Har bir rang bir olam ma’noni anglatadi. «Nima uchun tabiat yashil rangda yaratilgan? Buning sababi nimada? Agar tabiat qizil yoki sariq rangli bo’lsa, qanday ma’noni anglatgan bo’lar edi? Qaysi ranglar inson kayfiyatini ko’taradi? Qay biri salbiy yoki ijobiy ta’sir ko’rsatadi? Inson yoki hayvonlarning ranglari orqali ular salomatligini aniqlasa bo’ladimi?».

Asrlar davomida ajdodlarimiz, fan arboblari muayyan darajada ilmiy-tadqiqot ishlarini, tajribalarni o’tkazib kelishmoqda. Hozirda, hatto ba’zi rivojlangan mamlakatlarda maxsus rang institutlari va ilmiy laboratoriyalar bu borada samarali faoliyat ko’rsatib kelishmoqda. Bu o’rinda Yaponiyaning Tokio shahridagi dunyoga mashhur rang institutini ta’kidlash mumkin.

¹ Sh.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent “O’ZBEKISTON” 2016 y

Yirik olimlar tomonidan rang tufayli ramziy ma'noda «so'zlashish», ranglar vositasida insonlarni davolash, tarbiyalash, ranglar jilg'asi orqali falsafiy fikr yuritish, rang orqali insonlarning ichki dunyosini anglash, shuningdek, ranglarning qishloq xo'jaligi unumdorligini oshirishda, iqtisodda va boshqa masalalarni ijobiy hal etishdagi mavqeyi haqida tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ma'lumki, ta'lim tizimida rangshunos fani o'rgatiladi. Lekin, hozirgi zamon talabiga javob beradigan darslik o'quv-qo'llanma, elektron versiya va boshqalar yetarli emas. Rangshunoslik fanining o'qitish metodikasi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari deyarli olib borilmagan.

Ajdodlarimizni amaliy san'at turlaridan qoldirgan ma'naviy merosiga murojaat qilsak, qanday buyum yoki bezak bo'lmasin, ular shakl, rang va hajmga ega. Masalan, o'sha bezakning rangi inson psixikasiga turlicha ta'sir etadi, bu ranglar o'ziga xos ramziy ma'noga hamda shifobaxsh xosiyatga ega bo'ladi. Shunday ekan amaliy san'atning bo'lajak usta - muallimi rangshunoslik fanini chuqur va atroflicha bilishi zarur.

Milliy raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun pedagogika universitetlarida yangi standartlar va o'quv ranglari asosida dasturlar tuzildi. Dasturlar asosida darsliklar yozilmoqda. Mazkur darslik ham pedagogika universitetlarining «Amaliy san'at» bakalavr yo'nalishdagi «Rangshunoslik» fani dasturi asosida yozilgan. Darslik shu yo'nalishdagi talabalar uchun mo'ljallangan.

Har bir mavzu uchun fotosuratlar, chizmalar, amaliy mashqlar, terminlar va adabiyotlar berilgan. Rangshunoslik fanini yaxshiroq o'rganish maqsadida boshqa fanlar yordamida tushuntirishga harakat qilindi. Bu fan fizika, kimyo, psixologiya, falsafa, mantiq, tarix, matematika, fiziologiya, tibbiyot, estetika, etika kabi fanlar bilan chambarchas bog'langandir. Darslikni yozishda akademiklar V.S.Kuzin va M.Nabiyev, olim va tajribali metodistlar X.Egamov, B.Azimova, N.Tursunaliyev-larning yozgan adabiyotlaridan ijodiy foydalanildi.

Metodika ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash usullarining mazniun xususiyatlarini qarab chiqadi. Ma'lumki, o'qitish jarayonida xilma-xil metodlar qo'llaniladi. Bu yerda ta'lim usuli, o'quv materiallarini

joyilashishi (o`quv reja, dastur), ta`lim prinsiplari va o`quv tarbiyaviy ishlarning umumiy maqsad va vazifalari eng muhim ahamiyatga egadir.

Metodika so`zi, avvalo, ta`lim va tarbiyaning samarali usullarini majmui ma`nosiga aytiladi.

«Metod» grekcha so`z bo`lib, «tadqiqot yo`li», «bilish usuli» ma`nosini anglatadi. Pedagogikada o`qitish metodlari deganda, umumiy o`rta maktab, o`rta maxsus kasb-hunar kolleji o`quvchilarining bilim, malaka va ko`nikmalarni egallashda, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va dunyoqarashini tarkib toptirishda o`qituvchilarning qo`llagan ish usullari tushuniladi.

Amaliy metodika esa ta`lim va tarbiyaning rivojlanish jarayonini o`rganadi. Pedagogik mahorat, ko`nikmalarni o`rganish va uni egallashga qaratilgan ma`lum iste`dod, qobiliyatlar va ishtiyoqlar (moyilliklar) mavjud bo`lishini talab etadi, chunki tasviriy san`at pedagogikaning mashaqqatli va murakkab hamda mas`uliyatli sohasidir.

O`qitish san`ati amaliy mashg`ulotlar mobaynida, uzoq ijodiy mehnat orqali egallanadi.

Demak, tasviriy san`at o`qitish metodikasi pedagogika ilmining ta`lim va tarbiyaning maqsad va vazifalariga tayangan holda samarali o`quv jarayonini tashkil etuvchi, shakl va yo`llarini tadqiq etuvchi sohasidir.

Malakaviy bitiruv ishining maqsadi–

Men o`z malakaviy bitiruv ishimda, 5-7 sinf o`quvchilarini to`g`arak mashg`ulotlarida «Tog` manzarasi» mavzusida kompozitsiya ishlashga o`rgatish metodikasi haqida, umumiy tushuncha berishni, tasviriy san`at mashg`ulotlarida, kompozitsiya ishlashga o`rgatish metodikasini bir nechta misollar orqali keltirishni o`z oldimga maqsad qilib qo`yganman.

**Ishning tadqiqot ob`ekti** – maktab o`quvchilari uchun “tasviriy san`at” darslarida zamonaviy qalam tasvir ishlash mashg`ulotlarini loyihalash.

Ishning tadqiqot predmeti – umumiy o`rta ta`lim maktablari o`quvchilarida tasviriy san`atni shakllantirishda “qalam tasvir” darslarida chizma tasvir ishlash

mashg'ulotlarini loyihalash, o'quvchilarda "tasviriy san'at"ning milliy va jahon badiiy qadriyatlariga qiziqishlarini rivojlantirish mazmuni, shakli va metodlari.

Ishining tadqiqot farazi – umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida qalam tasvir san'atini shakllantirishda "tasviriy san'at" darslarida qalam tasvir ishlash mashg'ulotlarini loyihalash quyidagilarga amal qilinganda samarali natijalar beradi:

- "Tasviriy san'at" o'quv dasturi talablaridan kelib chiqib, san'at, amaliy san'at, milliy va jahon badiiy qadriyatlari chuqur o'rganilganda;

- o'rganilayotgan tasviriy san'ati asarlaridagi badiiy-estetik ob'ektlar chuqur tahlil qilinganda;

- ilg'or texnologiyalar, samarali metodlardan foydalanib, yoshlarning ijtimoiy-shaxsiy motivatsiyasi emotsional-estetik omil sifatida o'rganilganda;

- maktabda "tasviriy san'at" darslarida o'quvchilarning badiiy qadriyatlarga bo'lgan qiziqishlari faollashtirilganda va zamonaviy nazariy-metodologik qoidalariga amal qilinganda;

- "Tasviriy san'at" o'quv fani dasturini zamonaviy ravishda takomillashtirish va o'zbek xalq tasviriy san'atiga o'quvchilarning qiziqish mezonlari aniq belgilab olinganda.

Malakaviy bitiruv ishining vazifalari:

- Oliy o'quv yurtlari, kasb-hunar kollejlari, akademik hamda nafis san'at litseylarida qalamtasvir mashg'ulotlarini o'qitishda talaba-o'quvchilar uchun yengil usullardan foydalanib dars berish orqali bilim, malaka ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishni.

- tasviriy san'at mashg'ulotlarida pedagogik inovatsion texnologiya usullaridan foydalangan holda natijali bilim berish.

Malakaviy bitiruv ishining ilmiy yangiligi:

- qalam tasvir ishlash usullari kompozitsiyasini, yaxshi o'zlashtirishlari uchun ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan metodlari ishlab chiqildi;

– Oliy o`quv yurtlari, kasb-hunar kollejlari, akademik hamda nafis san`at litseylarida o`qitiladigan qalam tasvir mashg`ulotlarining imkoniyatlari aniqlandi va tahlil etildi;

– “Tasviriy san`at” faninng qalam tasvir darslarida kompozitsiya ustida ishlash, unda chizma tasvir ishlash metodlarini o`rgatishning pedagogik asoslari, sharoitlari, omillari va sabablari aniqlandi;

Himoyaga olib chiqiladigan g`oyalar:

1. Respublikamiz maktablarida qalam tasvir o`qitilayotgan “tasviriy san`at” darslarini zamonaviy loyihalash jamiyatning ta`lim tizimi oldiga qo`yayotgan ijtimoiy buyurtmasi ekanligi.

2. O`rganilayotgan muammoga mos “Tasviriy san`at” o`quv fani dasturining pedagogik-tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash.

3. “Tasviriy san`at” o`quv fani dasturini modifikatsiyalashtirish.

4. Umumiy o`rta ta`lim maktablarida o`qitilayotgan “Tasviriy san`at” darslarini zamonaviy loyihalash tizimi, texnologiyasi, innovatsion metodlari, optimal vositalari.

5. Umumiy o`rta ta`lim maktablarida o`qitilayotgan “Tasviriy san`at” darslarini zamonaviy loyihalash tizimi, mazmuni, jarayoni va texnologiyalarini rivojlantirish samaradorligi.

Malakaviy bitiruv ishimizni yozishda quyidagi:

– analitik tahlil, qiyosiy tahlil – pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov, matematik statistika metodlaridan unumli foydalana oldik.

Malakaviy bitiruv ishi tuzilishi: kirish, ikki bob, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat bo`lib, jami **56** sahifani tashkil etadi.

I-BOB. TASVIRIY SAN'ATNINIG O'QUVCHILAR TA'LIM-TARBIYASIDAGI ROLI VA O'RNI.

1.1. Maktab tasviriy san'atining dastur va darsliklari.

Tasviriy san'at dasturlari.

Dastur – ma'lum bir fanning o'quv materiallarini o'z ichiga olgan, uni sistemali o'qitishda yordam beradigan metodik va nazariy mavzular va ularning mazmuni yoritilgan ilmiy qo'llanmadir.

Dasturlar maktablarning boshqaruvchilari va o'quv fanining o'qituvchilari uchun mo'ljallanadi. Dastur Davlat o'quv rejasidagi o'quv soatlari asosida o'qitiladigan fanning to'la mazmunini «sistemalilik» asosida o'qitish imkoniyatini bera oladigan davlat hujjati hisoblanadi.

Dastur o'qitiladigan fan sohasidagi tajribali uslubchi olimlar va mutaxassislar tomonidan tuziladi.

Respublikamizda mustaqillikka qadar fanlar Rossiya maktablari uchun tayyorlangan dasturlar asosida o'qitilar edi. Hozirgi kunda mahalliy va milliy materiallar asosida yangi dasturlar tuzildi, ular asosida o'qitila boshlandi.

1990-yillarda R.Hasanov, B.Oripov, H.Egamov, N.Abdullayev, S.Bulatovlar tomonidan bir necha variantdagi dasturlar tuzilgan edi. Lekin bu dasturlar bugungi kun talabiga javob bera olmay qoldi. Har bir dasturga o'qituvchi ijodiy yondashishi, ya'ni mutaxassis-o'qituvchi materialni o'z sharoitiga moslashtirib, shunga mos ish rejasini tuzib olishi mumkin.

Tasviriy san'at darsliklari

Ma'lumki, 70-yillargacha o'zbek maktablari uchun tasviriy san'at darsliklari bo'lmagan. O'zbekistonga RSFSR maktablari uchun tayyorlangan ayrim tasviriy san'at o'quv qo'llanmalarigina kelib turardi. RSFSR maktablari uchun ham tasviriy san'at darsliklari 60- yillardan boshlab yaratila boshlandi.

O'zbekistonda darslik yaratishga ancha kech kirishildi. 1970-yildan boshlab, O'zbekistonda tasviriy san'at bo'yicha dastlabki «sinov» darsliklari yaratila boshlandi. R.Hasanov va A.Jilsovalar tomonidan 1970- yili 1- sinflar uchun, 1974- yili 2-sinflar uchun 1976- yili 3-sinflar uchun «Tasviriy san'at» darsliklari chop

etildi. 1977- yilda R.Hasanov, B.Oripov, A.Isoxo‘jayevlar tomonidan 4- sinf uchun «Tasviriy san’at» darsligi yaratildi. Bu darsliklar bir necha bor qayta chop etildi. Darsliklar tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirishda yaxshi natijalar beradi. Mazkur darsliklar qoraqalpoq tilida ham nashr etildi. Darslik dastur asosida sistemali bilim berishni o‘z oldiga vazifa qilib qo‘ygan. Bu darsliklardan o‘quvchining o‘zi ham mustaqil foydalana olishi mumkin.

Darslik yozishning imkoniyati bo‘lmagan hollarda uning o‘rniga o‘quv qo‘llanmalar ham yaratiladi.

Bulardan tashqari, O‘zbekiston maktablari uchun R.Hasanov va H.Egamovlarning I-II-III va IV sinflar uchun bir qator o‘quv qo‘llanmalari ham chop etildi.

Metodik qo‘llanmalarda tasviriy san’atning o‘qitilishidagi eng muhim muammolar va masalalar turli nuqtayi nazardan tahlil etib beriladi. O‘quvchilar bilimini baholash, tasviriy san’atning 45 minutlik dars mashg‘ulotlarini tashkil etish, o‘tkazish, ularni sistemali takomillashtirib borish asosida dars va mashg‘ulotlarni o‘tkazish, ularda o‘quvchilarga berilayotgan bilim va malakalarining samaradorligiga erishishning eng zamonaviy uslublari, mohiyati va mazmuni ish tajribalari ilmiy tadqiqotlar asosida izohlab beriladi.

Bundan tashqari, metodik qo‘llanmalarda tasviriy san’at darslari uchun o‘quv-didaktik sharoitning yaratilishi, tasviriy san’at ta’limining pedagogik holati, o‘quvchilar diqqatining psixologik asosi, o‘quvchilar bilimini aniqlashning baho mezonlari, mahalliy va chet ellarni tasviriy san’at materiallaridan foydalanish mezonlari, tarbiyaviy ishlarning mohiyati, mazmuni, maktabda tasviriy san’atdan beriladigan bilim va malakalarning didaktik talablari kabi o‘quv-tarbiya tizimining eng dolzarb muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilib beriladi.

Xullas, bugungi kundada maktab tasviriy san’atining o‘qitilishi, mashg‘ulotlarning takomillashtirib borilishi va darslar samaradorligiga erishishning qator metodik asoslari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular asosida maktab tasviriy san’at o‘qituvchilari o‘zlarining tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirish imkoniyatlariga egadirlar.

Maktabda tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi.

Didaktika haqida umumiy ma'lumot

Didaktika (yunoncha – o'rgatuvchi, ta'lim beruvchi demak) pedagogika-ning ta'lim va tarbiya nazariyasiga oid sohasidir.

Hozirgi zamon pedagogikasida didaktikaga ta'lim va tarbiya berish nazariyasi bilan shug'ullanadigan alohida soha sifatida qaraladi. Ta'lim mazmunini aniqlash hamda o'qitishning eng samarador usul va yo'llarini topish didaktikaning asosiy vazifasidir.

Didaktika – o'qituvchida ma'lum qonun va qoidalar asosida ishlashni talab qiladi. Didaktika – o'qituvchining mashg'ulot olib borishiga yordam beradi, uni nazorat qiladi. Shu boisdan didaktika – sinf, sinf doskasi, parta, darslik, o'quv qurollari, tarqatma materiallar, ko'rgazmalar va boshqa texnik qurollarni doimiy, sifatli, talab darajasida bo'lishini taqozo etadi. Shuningdek, u o'quv jarayonining ilmiy asosda bo'lishini ham nazorat qiladi.

Didaktika o'z xususiyatiga ko'ra dars berish yoki o'quv-tarbiya ishining qonuniy chegarasidir. O'qituvchi undan chiqib ham ketolmaydi, e'tibordan ham qoldirmaydi.

Didaktika juda qadimdan shakllangan bo'lsa-da, XVII asrga kelib, buyuk chex pedagogi Y.O.Komenskiy (1592-1670) pedagogika fani tarixida yaratilgan didaktik prinsiplarni to'plab, uni bir butun sistemaga soldi. Bu prinsiplarning maktab faoliyatida qo'llanishiga oid qonun-qoidalarini ishlab chiqdi va butun bir didaktika sistemasini yaratdi.

Y.O. Komenskiy o'zining buyuk xizmatlari bilan maktab, o'quv tarbiya sistemasini yaratib berdi. U maktab sistemasiga, ta'lim sistemasiga va tarbiya nazariyasiga asos soldi.

Y.O. Komenskiy – sinf-dars sistemasini yaratib, maktabda o'qitiladigan umumta'lim xarakteridagi fanlarni ham tanlab berdi. Shu o'rinda umumta'lim fanlari qatoriga rasm darsini ham kiritdi. Rasm hamma fanlarni o'rgatishga asos bo'lishini ham aytib o'tdi.

Biz boshqa o'quv fanlari qatori tasviriy san'atni o'qitishda didaktikaning qanday qonun-qoidalaridan, talablaridan, prinsiplaridan foydalanish zarurligi haqida gapirganda uning tarbiyaviylik, ilmiylik, sistemalilik, ko'rgazmalilik, faollik, amaliyot bilan nazariyaning birligi va bog'liqligi kabi o'nlab prinsiplarini nazarda tutamiz.

O'qitishning tarbiyaviy ahamiyati.

Tasviriy san'at predmeti o'quvchilarda badiiy-axloqiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shunga ko'ra tasviriy san'atning asosiy va bosh vazifasi eng avvalo o'quvchilarning estetik didlarini o'stirish, mehnatga, ijodga qiziqtirish, Vatanga, xalqiga e'tiqodli bo'lishga o'rgatish va ularga ijobiy his-tuyg'ularni singdirish kabilarni amalga oshirishdan iboratdir. Shu boisdan tasviriy san'at avvalambor tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi kerak. Maktab tasviriy san'ati o'quvchilarni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga egadir.

Tarbiya masalasi tasviriy san'at darslarida natura va obyekt tanlash, ularni tahlil qilishdan boshlanib, rasm chizish jarayonida davom etadi. Rasmi chiziladigan narsa, voqea, obekt yoki san'at asarining tahlilida, avvalo, uning tarbiyaviy tomoniga e'tibor beriladi.

Masalan, darsda oddiy ko'za rasmi chiziladigan bo'lsa, o'qituvchi ko'zaning nima maqsadida ishlatilishi, uni kim yasagani, o'zbek kulolchiligi, amaliy san'ati, kulolning mehnati va san'ati haqida, so'ngra uning tuzilishi, rangi xususida ma'lumot beradi. Darsning ana shunday tarzda tashkil etilishi o'quvchilarning xalqiga, amaliy san'atga mehri ortishiga sabab bo'ladi. Tasviriy san'atga doir har bir mashg'ulotda bunday jarayon sistemali takrorlanadi.

O'qitishning ilmiylik prinsipi

Didaktik prinsiplar asoschisi Y.O.Komenskiy: «Xudo aqldan butunlay mahrum qilmagan yoshlarning barchasi ta'lim oladi. Insonni aqlli, dono, zakovatli, yaxshi fazilatli, yuksak ma'naviyatli qilib tayyorlashga yordam beradigan barcha

narsalar yoshlarga o'rgatiladi. O'qitiladigan narsalar mavhum emas, balki haqiqiy, to'g'ri obyektiv, ilmiy bo'lishi kerak», – deb ko'rsatgan edi.²

Tasviriy san'atning barcha darslarini ilmiylik prinsipi asosida olib borish imkoniyati dasturda to'la ta'minlangan.

Ilmiylik prinsipi - o'quvchilarga rasmi chiziladigan natura, obyekt, mavzu, voqea-hodisalarni tahlil qilish davomida o'qituvchi tomonidan o'quvchiga berilayotgan har bir ma'lumot ilmiy, fan ma'lumotlari asosida bo'lishi lozimligini taqazo etadi. Buning uchun o'qituvchining o'zi tahlil qilayotgan narsa, obyekt yoki san'at asari haqida ilmiy ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchining suhbat iшонchli, to'g'ri, ilmiy bo'lishi ta'minlanadi.

Masalan, «Kuzgi mevalar naturmorti» mavzusida rasm chiziladigan mashg'ulotda o'qituvchi naturmort uchun tanlanadigan olma, anor, tarelka, pichoq kabi predmetlarning har birini tahlil qiladi. Bu tahlilda olma yoki anor haqida botanika fani ma'lumotlari asosida suhbat o'tkaziladi. Unda olmani o'qituvchilarga ko'rsatib, uning shakli, tuzilishi, rangi, odamlar uchun zarurligi haqida fan ma'lumotlari asosida gapiradi. Pichoq va tarelka tahlili mehnat fani ma'lumotlari asosida olib borilishi lozim. Bu o'qituvchiga dars samaradorligini oshirishga imkon bersa, o'quvchilar uchun esa darsni qiziqarli, jonli bo'lishini ta'minlaydi.

Dars mashg'ulotlarida ko'plab san'at asarlari tahlil qilinadi. Unda ham tahlil qilinadigan san'at asarlarini o'rganish zarur ma'lumotlarning ilmiylikligini ta'minlashi zarur.

Masalan, K.P.Bryulovning (5- sinfda) «Pompeyning so'nggi kuni asari» tahlilida o'qituvchi, eng avvalo, K.P.Bryulovning biografik ijodini yaxshi bilishi, so'ngra Italiya (qadimgi Rim) ning eramiz boshlaridagi san'ati va madaniyatini, Pompeya shahri hamda Vezuviy vulqoni haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

Agar o'qituvchi shunday Umiy ma'lumotlarga ega bo'lsagina, bu dars qiziqarli va samarali bo'ladi. Umuman, tasviriy san'atning har bir mashg'uloti ilmiylik asosida bo'lishi zarur. Buning uchun o'qituvchi o'z fanini, san'at

² Y. O. Komenskiy. Buyuk didaktika. T.,.

nazariyasini yaxshi bilmog'i lozim. Shuningdek, zaruriy metodik adabiyotlarni ko'proq o'qishi va boshqa o'quv fanlari bilan sistemali bog'lanishi darkor.

Ma'lumki, tasviriy san'at insonni mehnatga, tafakkur qilishga, ijodga, go'zallikni his qilishga chorlaydi. Kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar, tasviriy san'at yoshlarga faqat ilm-tafakkur, go'zal estetik ideallarni beribgina qolmay, insonning eng muhim jihatlarini, ya'ni kuzatish, ko'rish, idrok qilish hamda tafakkur-tasavvurlarini rivojlantiradigan va asosiy vosita ekanligini isbotlamoqda.

O'quvchilar tasviriy san'at mashg'ulotlarida xilma-xil narsalar bilan tanishib, uning katta-kichikligi, shakli, undagi xunuk va chiroyli elementlarni aniqlaydilar, narsalar shaklini idrok etadilar, rang va tuslarni o'rganadilar. Narsa shaklini idrok etish bilan birga, uni tahlil qilib, ong faoliyati asosida naturani tasvirga aylantirib, uni qog'ozga joylashtirish mo'ljallanadi. Shundan so'ng natura tasviri daftar yuzasiga tushiriladi.

Lekin bu jarayon juda murakkab bo'lib, uni sog'lom, rivojlangan bolagina uddasidan chiqa oladi. Bu jarayonda bolaning fikri chalg'isa, shakl aniq chiqmaydi, rang topilmaydi. Shu boisdan bu faoliyatni faqat sog'lom, ya'ni fiziologik va psixologik jihatdan to'la rivojlangan bolagina amalga oshira oladi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarida bolaning ko'rish a'zolari takomillashib boradi. Chunki har bir mashg'ulotda narsalarni e'tibor bilan kuzatish va ularni idrok etish o'rgatilib, bolaning diqqat-e'tiborini bir nuqtaga qaratish malakasi ham beriladi. Shuningdek, tasviriy san'at mashg'uloti o'quvchilarni e'tiborli, zehn bilan faoliyat ko'rsatishga barcha his-tuyg'ularini jamlagan holda, o'zida bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni ishga solishga o'rgatadi. Binobarin, tasviriy san'at darslari o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishida asosiy omillardan biri bo'lib qoladi.

1.2. O'zbekistonda tasviriy san'atni o'qitilishi.

O'zbek xalqi o'zining qadimgi tasviriy, amaliy, me'morchilik san'atlari va madaniyati bilan faxrlansa arziydi. Chunki, O'zbekiston xududida eramizdan avval ham tasviriy san'atning rangtasvir, haykaltaroshlik turlari va me'morchilik nihoyatda

rivojlangan bo`lib, ularning namunalari Varaxsha, Afrosiob, Xalchayon, Tuproq qal`a, Bolalik tepa, Ayrtom, Dalvarzin tepa, Fayoz tepa, Qo`yqirilgan qal`a, Ajina tepa, Teshik qal`a va boshqa bir qator joylardan topilgan. Yana shuni ham qayd qilish lozimki, bu asarlar eramizdan avvalgi 4-1-asrlarda yaratilgan bo`lib ularning yoshi 5-6 ming yilga to`g`ri keladi. Bu asarlarning badiiyligi hozirga zamon rassomlari va xaykaltaroshlarining asarlaridan qolishmaydi desak mubolag`a bo`lmaydi. Bundan yuksak badiiy saviyadaga asarlarni usha davrda to`plangan ilg`or tajriba, tasviriy san`at maktablarisiz yaratish mumkin emas. Ma`lumki, san`at bir necha avlodning ko`p yillar davomida shakllangan an`analari, ustaning shogirdga o`tkazgan bilimlari asosidagina taraqqiy topadi. Bu esa so`zsiz umumiy badiiy ta`lim yunalishida bo`lmasa ham, kasbiy badiiy ta`lim shaklida rivojlanganligadan dalolat beradi. Ma`lum davrlarda O`zbekiston xududidagi san`at taraqqiyotida uzilishlar ruy berganligining sabablari, Iskandar Zulqaynar, mo`g`illar, arab, rus istilollariga borib taqladi. Amir Temur mustaqil davlat tuzgan davrda tasviriy san`atning miniatyura turini gullab-yashnagani xam buning yaqqol dalilidir. Amir Temur davrida miniatyura va kitob grafikasi shunchalik tez rivojlandiki, u na faqat Sharq, hattoki Evropa mamlakatlari san`atiga xam o`z ta`sirini ko`rsatdi. Natijada, Samarqand, Buxoro, Xirotda miniatyura maktablari bilan bir qatorda Bog`dod, Tabriz, Sheroz, Ozarbayjon, Hind, Isfaxon, Turk miniatyura maktablari xam shakllandi va rivojlandi.

Mazkur miniatyura maktablari rassomchilikdan kasbiy ta`lim yo`nilishida rivojlangan bo`lsada, lekin ulardan umumiy ta`lim tizimidagi tasviriy san`atni o`qitishda bimalol foydalansa bo`ladi. Xususan, umumiy o`rta ta`lim maktablari uchun tayyorlangan dasturlarda san`atshunoslik asoslari, rangtasvir va kalamtasvir ishlash, naturaga qarab tasvirlash, borlikni idrok etish bo`limlari mavjud bo`lib, kasbiy badiiy va umumiy badiiy ta`lim tizimlari o`rtasiga qat`iy chegara qo`yib bo`lmaydi. Tasviriy san`atning nazariy asoslari xisoblangan rang, hajm, perspektiva, kompozitsiya asoslari kabilar, ham kasbiy, xam umumiy ta`lim tizimida o`rganiladi. Faqat tasviriy san`atni o`qitilishida talaba va bolalarning yoshlari, idroki, psixologik xususiyatlari, tasviriy malakalari hisobga olinishi lozim, xolos.

Tasviriy san'at tarixida buyuk naqqosh va musavvir Kamoliddin Behzodga Xirotlilik Mirak naqqosh ustozlik qilgani, unga minatyura rangtasviri sirlarini o`rgatgani haqida ma'lumotlar bor.

1.7. Rasm. Shuningdek, ustoz Mirok, naqqoshning Xirot “Nigoristoni” (San'at akademiyasi) bo`lganligi va unda Komoliddin Behzod tarbiya olganligi ham ma'lum.

Professor Orif Usmonov o`zining «Kamoliddin Bedzod va uning naqqoshlik maktabi», nomli kitobida Behzod Tabrizda yashagan vaqtda nafis tasviriy san'at maktabini yaratganini qayd qiladi. U yerda musavvir o`z atrofiga eng istedadli yoshlarni to`plaganlari ularga san'atining sir-asrorlarini o`rgattani va Tabrizda Sulton Mudammad, Mirzo Amir, Oko Mirak, Muzaffar Ali, Sulton Mudammad Nur, Shomuxammad Nishopuriy, Yusuf Mullo Mir Ali, Rizo Abbosiy, Maxmud Muzaxxib, Mavloni Yoriy Xasan Bag`dodiy, Abdulla Sheroziy, Darvesh Mudammad, Mir Sayd Ali, Kosim Ali, Xeraviy singari unlab iste'dodli musavvirlarni tarbiyalaganligini yozadi. Uning shogirdlari Behzodning tasviriy san'at uslubini davom etirganlari ham rasmiy ma'lumotlardan ayon.

O`zbekistonda hozirgi zamon ta'lim tizimining paydo bo`lishi XX asrning birinchi choragiga to`g`ri keladi. Rossiyada Oktyabr inqilobi so`zsiz uning mustamlakasi hisbolangan Turkistonga ham katta ta'sir ko`rsatadi. Yangi tuzum o`zini ko`rsatish maqsadida e'tibordan chetda qolgan chorizimning mustamlaka o`lkalariga e'tibor qaratdi. Shu maqsadda u bir guruh fan va madaniyat vakillarini Turkistonga yubordi. Shulardan bir guruxi Sankt Peterburg va Moskvalik rassomlar

edilar. Ularning bir qismi ijodiy ish bilan shug'ullansalar, ayrimlari yoshlar badiiy ta'limiga o'z e'tiborlarini qaratdilar. Bu rassomlar Turkiston yirik shaharlarida badiiy studiyalar tashkil etdilar, o'z asarlarining ko'rgazmalarini o'tkazdilar.

1918 yilda Toshkentda badiiy kommuna ochiladi, bir yildan keyin Samarqandda Turkiston o'lka badiiy halq maktabi ishga tushadi. 1920 yilda Andijonda rangtasvir maktabi, Yangi Buxoroda san'at tugaragi tashkil etildi, musulmonlar uchun tasviriy san'at kurslari ochildi. Bir yildan so'ng respublikada badiiy maktab va studiyalar soni 29 taga etdi va unda shug'ullanuvchilar soni 500 kishidan oshib ketdi. 1921 yil kuzida ochilgan badiiy politexnikumda 170 o'quvchidan 150 tasi o'zbeklar edi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarining boshqa fanlarni o'qitishdagi ahamiyati.

Ijodiy tafakkur butunlay yangi g'oyalar va tasavvurlarni vujudga keltiradi, shaxsda yashiringan qobiliyat va imkoniyatlarni, o'ziga xoslikni ruyobga chiqishga yordamlashadi. Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, bunday sifatlar olimlar uchungina emas, balki hama sohada ishlovchilar (injenermi, vrachmi, dehqonmi, nonvoymi v. b) uchun muhimdir.

O'quvchilarning ijodkorligi esa ko'proq bolalarda diqqat va tasavvorni o'stirishi bilan bog'lanadi. O'quvchi ayniqsa, boshqa sayoralar, suv osti dunyosi, afsonaviy hayvonlar (dev, kengtavr, suv parisi, dengiz shoxlari v.b) bilan bog'liq bo'lgan rasmlar ishlaganda tasavvorni kuchli ishga solmasdan turib topshiriqni samarali hal qilolmaydi. qolaversa har bir ijodiy ishni tasavvursiz va diqqatsiz yechib bo'lmaydi. Shuningdek bu masala bolalarda his-hayajonni rivojlantirish bilan bog'liq. Ma'lumki, bolalar nihoyatda hayajonga boy o'rgandilar. Bolalarni narsalar tasviridagi turfa rang va shakllar, real va afsonaviy obraz va ko'rinishlar, voqea va hodisalar larzaga soladi, ularni tulqillantiradi.

Tasviriy san'at o'quv predmetining muhim vazifalaridan biri, u bolalarda kuzatuvchanlikni o'stirish, borliqni ko'ra bilish, qolaversa shu orqali xotirani rivojlantirish hisoblanadi. Ma'lumki, odamzod tevarak-atrofdan olayotgan axborotlarning deyarli 90 foizidan ortig'ini ko'z orqali oladi, qolgan 10 foizini qo'loq, burun, og'iz v.b. a'zolar orqali o'zlashtiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, kishilar

faoliyatida ko`z va xotirani rivojlantirish nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Bu sifatlar bolalar tomonidan borliqni idrok etish mashg`ulotlarida, Shuningdek naturadan tasvirlash, san`atshunoslik asoslari mashg`ulotlarida alohida ahamiyatlidir. Bunday darslarda o`quvchilar narsalar va hodisalarning to`zilishi, shakli, rangi, o`lchovlari, fazoviy joylashuvi, harakat go`zalligini ko`zatadilar hamda ularni o`z xotiralarida saqlab qolishga harakat qiladilar. Kuzatuvchanlikni mohiyati shundaki, bunda bolalar narsa va hodisalar haqida keng va chuqur tasavvurga ega o`rgandilar.

Tasviriy san`at darslarining eng muhim vazifalaridan biri tasviriy, amaliy va me`morlik san`atlari asarlarini o`qishga o`rgatishdir. Tasviriy san`at asarlari erta hikoya, doston, roman kabi Ma`lum bir mazmunni aks ettiradi. Biroq uni kitob o`qigandek o`qib bo`lmaydi. Tasviriy san`at asarlarini o`ziga xos tili bor. Ularni bilgan kishilargina o`qiy oladilar. Xususan rassomlar chiziqlar, ranglar, o`lchovlar, kompozitsiya, proporsiya, ritm, simmetriya shakl kabi ifodalilik vositalari yoyordamida asar mazmunini ochib beradilar. Bu borada shuni alohida qayd qilish lozimki, san`at asarlari, ayniqsa, tarixiy, turmush janrlaridagi asarlar, ayrim xalq va mamlakatlar haqida tula-tukis va keng hamrovi Ma`lumotlarni o`z ichiga oladi. Bularni o`qiy olgan shaxslargina asarlarda ilgari surilgan g`oyalarni, tasvirlangan mazmunni chuqur idrok eta oladilar. Shuningdek ular asarning badiiy qiymatini aniqlay oladilar. Shu bilan bir qatorda asardagi go`zallik ko`tarinkilik, qahramonlik kabi sifatlardan mamnunlik va zavqlanish hosil qiladilar.

Shuni yaxshi bilish lozimki, badiiy madaniyat asarlaridan hisoblangan tasviriy san`at, bu bolalarning kungil ochuvchi o`quv predmeti emas, balki bolalarga ijodkorlikni, tafakkorni badiiy-estetik didni, fahm-farosatni o`stiruvchi, shuningdek kuzatuvchanlik va hayotni bilishga o`rgatuvchi o`quv predmetidir. Tasviriy san`at ijodiy ishlar jarayonida o`z vazifalarini bajara borib bolalarga qalb ko`tarinkiligini olib keladi, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

1.3. Tasviriy san`atning rivojlanish tarixi.

Ibtidoiy davr odamlari qoya va toshlarga ko'mir bilan turli tasvirlarni tushirib, so'ngra ular ustidan o'tkir toshni yurg'izib chiqqanlar, keyin esa tasvirlarni pushti rang bilan bo'yaganlar, shuni ta'kidlash lozimki, aksariyat tasvirlar afsonaviy va turli marosimlar asosida ishlangan (ritual) suratlar bo'lib, insonlarning o'sha davrdagi dunyo qarashlarining dastlabki ko'rinishlarini o'zida mujassamlashtirgan.

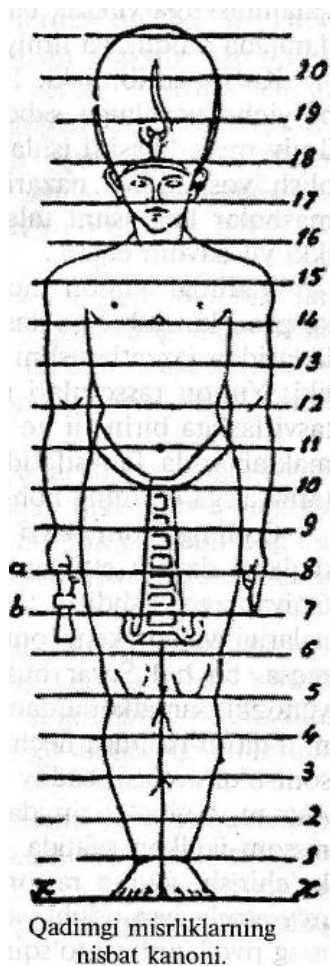
Keyinchalik shular asosida yozish paydo bo'la boshladi va rivojlana bordi. Avvaliga piktografik (tasviriy). so'ngra ideografik, ya'ni har bir belgi so'z ma'nosini anglatuvchi, undan keyin esa harflardan iborat yozuvlar paydo bo'la boshladi.

Odamlar tasvirlash borasidagi dastlabki malakalarni tabiatni bevosita kuzatish va unga taqlid qilish yo'li orqali egallaganlar. Tasvirlashga o'rgatish paleolit davrida ham rivojlanmagan edi. Faqatgina keyinchalik neolit davriga kelib dehqonchilik va hunarmandchilikning boshlang'ich bosqichida insonning me'nat qilishi natijasidagina san'atga bo'lgan qiziqish uyqona bordi.

Eng avvalo, sopol idishlarga turli naqsh va tasvirlar tushirish paydo bo'la boshladi. SHu alpozda tasvirlar ishlashning dastlabki metodlari ham yuzaga keldi. endi hunarmand o'z shogirdining tasvirlarini qanday ishlashini kuzatib unga yo'l-yo'rig'lar ko'rsatardi, chunki shogirdning ustoz ko'rsatmalariga rioya qilishi keyinchalik shu hunarning davom ettishida muhim o'rin egallagan.

SHunday qilib tasvir bajarishni o'rgatishning dastlabki usullari paydo bo'ldi. Lekin ushbu metodlar aniq ishlab chiqilgan, yo'l-yo'rig'lar va tamoyillarga asoslanmagan edi. Tasviriy san'atga o'rgatish hamda maktablar tashkil etish ancha keyin boshlandi.

Tasviriy san'atga o'rgatish metodlari to'g'risida gap borganda avvalo, qadimgi Misrning yuksak rivojlangan madaniyatini misol qilib ko'rsatish mumkin. Tarixiy manbalarda yozilishicha qadimgi Misr maktablarida turli fanlar qatori rasm chizish ham keng o'rgatilgan. Maktabni tugatgan o'spirin xona ichki ko'rinishini tasvirlay olishi, katta maydonning chizmasini chizib, uning o'lchamlarini qo'ya bilishi, suv inshootlari tasvirini chiza bilishi shart bo'lgan. Tasviriy san'at metodlarini maktablarda o'rgatilishini biz qadimgi misrliklar faoliyatida ko'rishimiz mumkin.

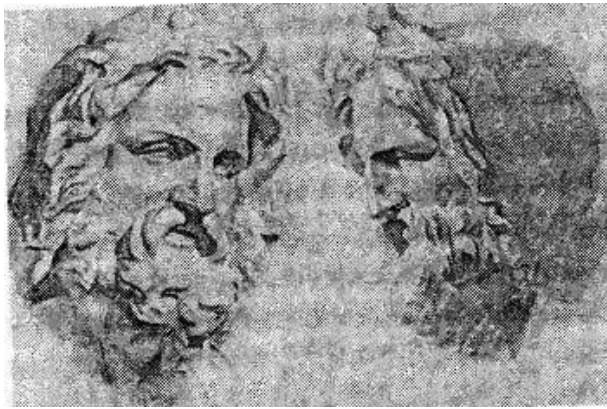

O'qitish rassom pedagoglar tomonidan aniq ishlab chiqilgan va tasdiqlangan metod hamda qonunlar asosida olib borilardi. SHuni ta'kidlash lozimki, misrliklar rasm chizish va uning nazariy qonunlariga asos solganlar. O'sha davr maktablarida yoshlarga ta'lim berishning aniq ishlab chiqilgan didaktik tamoyillari bo'lmagan. Yoshlarga rasm chizishni o'rgatish, naturani kuzatish, tahlil etish, atrof tabiatdagi voqea va hodisalarni kuzatish orqali emas, balki oldindan ishlab chiqilgan andozalarda olib borilgan.

Misrliklardan farqli o'larog' qadimgi Yunon rassomlari tasviriy san'atni o'qitish borasida ta'lim tarbiyaga o'zgacha yondoshib, uni tubdan boyitdilar. Ular yosh rassomlarni ko'prog' tabiatni o'rganishga va uning ajralmas bo'laklaridan biri bo'lgan inson go'zalligini yuksak darajada tasvirlashga chaqirganlar. Parassiy, Evpomp, Pamfil, Apelles va boshqa rassomlar o'zlarining nazariy asarlarida dunyodagi barcha narsa va buyumlar simmetrik, garmonik hamda matematik jihatdan o'lchamlarga ega ekanligi haqida yozadilar. Jumladan, eramizdan avvalgi 432-yilda yashab ijod etgan haykaltarosh Poliklet odam tana bo'laklarining bir - biriga nisbatlari haqida yozib, uning isboti sifatida «Dorifor» ma'budasini yaratgan. Keyinchalik rasm chizishni o'rganayotgan yoshlarga Poliklet yaratgan haykallardan birini o'ziga qarab tasvirlash majburiy ravishda ta'lim tizimiga kiritilganini ko'ramiz.

Aka-uka Dyupyuilarning ta'kidlashicha, o'simliklardan tashkil etilgan naqsh bo'laklari tabiatning barcha eng murakkab shakllarini o'zida mujassamlashtirgan.

Tasvirlash uchun buyum va narsalarni (qo'yilmalarni) o'quvchilar pedagogsiz o'zlari xoxlagan tarzda tashkil etardilar. Vazifalar esa aniq maqsadga qaratilmasdan engil-elpi bajarilar edi.

1.3.2.- Rasm. Gipsli antik davr bosh namunasi.

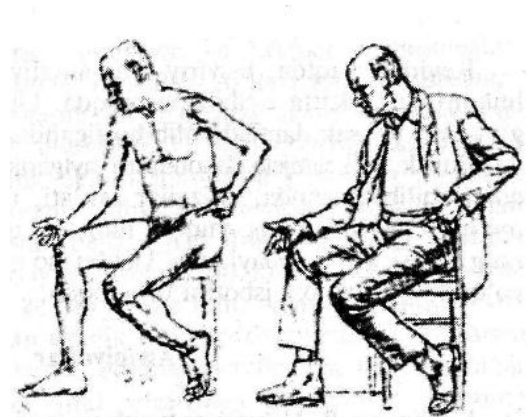
1.3.3- Rasm Bola portreti

1.3.4. Rasm. Inson qomati.

1.3.5. Rasm. Gipsli tors namunasi

1.3.6. Rasm. Inson qomatini libossiz akademik tasvirlash

SHudan so'ng, Tallinn, Kiev, Tibilisi shaharlarida badiiy institut tashkil etildi. 1955-yili Nizomiy nomidagi TDPI qoshida ham Badiiy — grafika fakulteti tashkil etilib, turli yillarda iqtidorli rassom-pedagoglar — O'zbekiston xalq rassomlari M. Nabiev, N. Qo'ziboev, akademiklar R. CHoriev, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arboblari A. Boymatov, M. Saidov, dotsentlar K. Eminov, Yu. Elizarov, T. Oganegov, N. Ten, H. Abduraxmonov va ko'plab yirik mutaxassislar faoliyat ko'rsatadilar.

SHuni alohida ta'kidlash lozimki, qaysi davrda bo'lishidan qat'iy nazar tasviriy san'atning rivojlangan eng yirik cho'qqisi, uni ilmiy asoslangan, mukammal

ishlab chiqilgan metodlarida hamda nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyatining uyg'unlashgan davrida o'z aksini topgan.

Qalamtasvirga oid nazariy bilimlar nixoyatda zarur. Qalamtasvir chizish qonun-qoidalar, undagi iboralar, turli ashyolar bilan ishlash texnologiyasi, inson va hayvonlarning plastik anatomiyasi, yorug' va soyalar, ularning buyum va narsalardagi ko'rinishlari: daraxt va shox-shabalarining tuzilish xususiyatlari kabilarni o'qituvchi mutaxassis o'quvchiga metodik bosqichlardan foydalangan holda to'g'ri tasvirlashni o'rgatishi va ilmiy jihatdan atroflicha tushuntira olishi kerak.

II-BOB. 5-7 SINF O`QUVCHILARINI TO`GARAK MASHG`ULOTLARIDA «TOG` MANZARASI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASHGA O`RGATISH METODIKASI.

O`quvchilarning tasviriy san`atga bo`lgan qiziqishini oshirishda, dars va mashg`ulotlarda o`quvchilarning faolligini va ijodkorligini ko`tarishda sinfdan va maktabdan tashqari ishlar alohida ahamiyatga ega bo`lgan vositadir.

Tasviriy san`at bo`yicha sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning 40 dan ortiq turi mavjud.

Ulardan eng asosiylari:

1. To`garaklar.
2. Konsultatsiyalar (qo`shimcha darslar)
3. Suhbat, leksiya, ma`ruzalar.
4. Sayohat, yurishlar.
5. Ko`rgazma va tanlov (konkurs)lar.
6. Badiiy – san`at kechalari.
7. Matbuot ishlari.
8. Stend, albom, individual ko`rgazmalar.
9. Kinofilm, teleko`rsatuvlarni ko`rish.
10. Rassomlar ijodi bo`yicha konferensiya, uchrashuv, yubiley tantanalarini o`tkazish kabilar.

**To`garaklar.** Maktab sharoitidan kelib chiqib, «rasm chizish» (yosh rassom), «grafika», «naqqoshlik», «kulolchilik», «san`at tarixini o`rganish», «yog`och, ganch o`ymakorligi», «haykaltaroshlik» kabi to`garaklar tashkil etiladi. To`garakka rasm chizishga qiziquvchi o`quvchilar jalb etiladi. 10-12 o`quvchidan iborat guruhlar tashkil etilib, haftada 2-3 mashg`ulot rejalashtiriladi. Mashg`ulotlar 2-3 soatgacha davom etadi.

**Qo`shimcha darslar (konsultatsiyalar).** Yaxshi o`zlashtirmaydigan o`quvchilar uchun umumiy va individual mashg`ulotlar tashkil etiladi. Konsultatsiyalar kam vaqt ajratilgan mavzular yoki o`quvchilarning talabiga ko`ra,

biror bo'lim, kurs bo'yicha uyushtiriladi. Bunday mashg'ulotlar uchun haftada 1 yoki 2 kun belgilanadi.

Suhbat, leksiya, ma'ruzalar. Bunday mashg'ulotlar taniqli rassom, san'at ustalari yoki rassom-pedagoglarning ijodiga bag'ishlanib, suhbat, savol-javob, mushoira, konfrensiya tarzida tashkil etiladi.

Sayohatlar san'at muzeylariga, ko'rgazma zallariga, studiya, rassomlarning uylariga, oliy o'quv yurtlariga, ochiq muzeylarga, tarixiy obidalarga, tog' va bog'larga uyushtiriladi. Sayohat natijalari samarali bo'lishi uchun sayohatdan qaytgach, insho yozish rejalashtiriladi.

Badiiy – san'at kechalari atoqli rassomlarning tug'ilgan kuni, yubileyi, biror bir tantanali kunlar munosabati bilan o'tkaziladi. San'at kechalari 2 qismdan iborat bo'ladi.

1- qismda kechaga bag'ishlanib ma'ruza, muzokara va badiiy chiqishlar qilinadi.

2- qism – badiiy qism bo'lib, unda viktorina, mushoira, savol-javoblar, kino, konsert, teatrlashtirilgan, hatto ekranlashtirilgan chiqishlar, kitob savdosi o'tkaziladi.

Ko'rgazma va tanlovlar atoqli rassomlar yoki ijodkor o'quvchilarning asarlari bo'yicha uyushtiriladi. Ayniqsa o'quvchilar ishi bo'yicha uyushtiriladigan ko'rgazma va tanlovlar katta ahamiyatga ega. Uni tashkil etishdan bir oy avval afisha (e'lon) chiqaziladi. Bu afishada konkurs va ko'rgazmaning ochilishi, mazmuni, shartlari haqida ma'lumot beriladi. So'ngra tashkiliy qo'mita va hay'at tuziladi. Ko'rgazmaning ochilishi va yopilishi tantanali tarzda tashkil etiladi.

Matbuot ishlari. Maktab matbuoti, asosan devoriy gazeta, ba'zi maktablarda esa radio va videotasvirlardan ham foydalaniladi. Maktabda tasviriy san'at bo'yicha devoriy gazetalarda odatdagidek, bosh maqola, fanning o'qitilishi, yumoristik xarakterdagi rubrikalar beriladi. Gazetaning nomi «Nafosat», «Rassomchilik», «Yosh qalamkash», «San'atshunoslik» kabi san'atga oid mavzularda bo'lishi mumkin.

Rassomlar ijodi bo'yicha konferensiyalar. O'quvchilarning tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishini oshirishda, sinfdan tashqari tadbirlardan yana biri atoqli rassomlarning ijodi, faoliyatiga bag'ishlangan konferensiyalar o'tkazishdir. Shuningdek, tasviriy san'at bo'yicha ijodkor o'quvchilarning shaxsiy albomlari, ularga atab stendlar, individual ko'rgazmalar tashkil etiladi. Shuningdek, kinofilmlar va teleko'rsatuvlarni jamoa bo'lib ko'rish yuqori samara beradi.

Ammo sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etish ham maktabda tasviriy san'at kabinetining tashkil etilishi bilan amalga oshiriladi.

Mamlakatimizda tasviriy san'at bo'yicha sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha katta tajriba to'plangan.

Shu boisdan tasviriy san'at bo'yicha darsdan tashqari o'tkaziladigan tarbiyaviy tadbirlarning dars va mashg'ulotlar samaradorligini oshirishdagi roli, o'rni va ahamiyatiga katta e'tibor beriladi.

2.1. TABIAT MANZARASINI TASVIRLASH QOIDALARI.

Manzarani bo'yoqlar yordamida chizishdan avval qalam yordamida uning alohida qismlarini chizish o'rganib olinadi. Tasvirning mazmunli va ifodali bo'lishida manzara elementlari: daraxtlar, bulutlar, tog'lar, joyning tuzilishi, shakllari katta ahamiyatga ega. Shuning uchun manzara chizishda tabiatni sinchiklab o'rganib chiqish talab qilinadi. Daraxtlarning har bir turi o'z tuzilishiga ega. Daraxtlar barglar tuzilishi va kattaligi bilan farq qiladi. Ularning shoxlari perpendikular yoki gorizontall o'sishi mumkin. Misol uchun olma daraxti. Bir xil yoshdagi daraxtlar hammasi bir xil ko'rinishda, katta daraxtlarning shoxlari esa qalin, turlicha o'sgan bo'ladi.

Daraxtlarning har bir ko'rinishi bir-biridan farq qilishi bilan birga, rangi ham boshqacha bo'ladi. Qarag'ay, archa, terak, chinor kabi daraxtlarni taqqoslab, tashqi ko'rinishining qanchalik farq qilishini tuzilishi va siluetidan bilib olish mumkin (23-rasm).

Har bir daraxtning xususiyatlarini o`rganib olish uchun asl nusxasidan ko`plab

2.1.1-rasm. Daraxtlarning siluetli tuzilish tasviri.

suratlar chizishga to`g`ri keladi. Bunday o`ziga xos xususiyatlar daraxtlarni tasvirlashning zarur shartlaridan biridir.

Manzarani chizishda chiziqli va havo perspektivasi qoidalari haqidagi bilimlarni aniq bilish talab etiladi. Bu ikki perspektiva turi manzarani tasvirlashda bir-birini to`ldiradi. Birgina chiziqli perspektivasi rasmda to`g`ri tasvirni bera olmaydi. Har bir narsa uzoqlashgan sari kichrayibgina qolmay, ko`rinishi, chiziqlari, yorug`ligi, rangi xiralashib ko`rinmay boradi. Daraxtlar bizga qanchalik yaqin bo`lsa, ular shunchalik aniq va ravshan ko`rinadi. Yaqindagi daraxtlar barglarining tuzilishini ham ko`ramiz. Uzoqlashganda aniq ko`rinmaydi, belgilari sezilmaydi. Shuning uchun ham bizga yaqin bo`lgan narsalarning aniq tuzilishlarini izchillik bilan chizamiz. Havo perspektivasi, narsalarning fazoviy o`zgarishlari hisobga olinmay bajarilgan rasmlar tekis, yassi bo`lib chiqadi.

Manzarani maromida tasvirlab berish ham katta ahamiyatga ega. Manzara kunduzi, ertalab va kechqurun o`ziga xos ko`rinishga ega bo`ladi. Agarda manzara ertalab yoki kechqurun chizilsa va ular bir-biri bilan taqqoslashtirilsa, farqi yaqqol seziladi. Ertalab atrof go`yoki tutun bilan qoplangandek bo`ladi. Demak, ertalabki manzarani chizganda ort tomondagi ko`rinish biroz xiralashtirib tasvirlanadi. Oldinda joylashgan predmetlar tuzilishini biroz aniqroq qilib chizish kerak.

Kechqurun esa aksincha, osmon tusida ko`pincha narsalarning tuzilishi aniqroq ko`rinadi. Havo bulut bo`lgan paytda yer, undagi narsalar xiraroq, qoraroq ko`rinadi.

Yorug` va soyaning farqi quyoshli va bulutli kunda ham, ertalab va kunduzi ham, kechqurun va oydin kechada ham ajralib turadi.

Suvdagi akslarni tasvirlash biroz qiyinchilik tug`diradi. Narsaning suvdagi aksi har doim o`z tusidan to`qroq bo`ladi va narsaning atrofi, chiziqlari, aniqligi kamayib boradi. Suv yuzasi notinch bo`lsa, aks ettirish yanada murakkablashadi. Manzarani ifodaviy tasvirlashni o`rganishga tabiat ko`rinishini har kuni chizish mashqi orqaligina erishish mumkin. Murakkab manzara chizishni boshlashdan avval uning ma`lum bir qismini chizishni o`rganib olish kerak. Manzara ko`rinishining oddiy bo`laklari, daraxtning bir shoxi, bir daraxt tanasi, ildiz qismini chizib o`rganish lozim bo`ladi. Bunda, ayniqsa, alohida daraxtni chizishga e`tibor qaratish kerak. Osmondagi bulutlarni chizish ham maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Manzara chizish yoki uning biron-bir bo`lagini tasvirlashga oid alohida qoidalar yo`q. Manzarani tasvirlash ham boshqa narsalarning asl nusxasini chizish kabi bajariladi.

BARGLI DARAXT

Har qanday obyektning asl ko`rinishini tasvirlash eng yaxshi ko`rinadigan joyni, ya`ni mazmunga ega bo`lgan joyni tanlashdan boshlanadi.

Daraxtni chizish uning balandligi, kengligi, barglari bilan qoplangan holdagi umumiy ko`rinishini chizishdan boshlanadi. Shundan keyin daraxtning tanasi balandligi va qalinligiga nisbatan bargli umumiy hajmi belgilanadi va ular katta qismlarga ajratib olinadi. Shoxlarning yo`nalishlari va ular orasidagi masofalar ham belgilanib olinishi kerak. Ishni boshlashda daraxtning nisbatlari(balandligi, kengligi, tana shoxlarining nisbati)ni to`g`ri belgilash juda muhim. Alohida shoxlarini chizganda har bir bargli novdani chizib chiqish shart emas. Daraxtning umumiy hajmi, tuzilishini ko`ra bilish kerak. Daraxtning yerga va osmonga nisbatan rang-tusi, uning umumiy yoritilganligi hisobga olinib, tanasining tusi ham to`g`ri ko`rsatiladi va asosiy soyalari qo`yib chiqiladi. Uzoq va yaqin joylaridagi rang tusi

muntazam taqqoslanib, iloji boricha daraxtning hajmi – fazoni, bo`shliqni ko`rsatib berishga harakat qilish lozim.

Tasvirlash jarayonida eng asosiy talab, aynan shu daraxtning o`ziga xosligi, asosiy qismlarini ko`rsatish va unga ikkinchi darajaliligini bo`ysundirishdir. Aks holda tasvir mazmunsiz chiqadi. Masalan, tut daraxtini tasvirlaganda uning umumiy shakli, ko`rinishi, o`ziga xos belgilarini ko`rsata olish kerak. Har bir daraxtni o`z turiga o`xshashligini chizib ko`rsatish uchun qalam bilan ishlash malakasiga ega bo`lish lozim. Bunda chiziqlar yo`nalishlari, barglar xarakteri va umumiy hajm ko`rsatib berilishi lozim.

Agarda shoxlari pastga osilib turgan bo`lsa, unda chiziqlar yuqoridan pastga yo`nalgan bo`lishi kerak. O`tlar pastdan yuqoriga o`sadi, shunga ko`ra tasvirlashda shtrixlar ham vertikal yo`nalishda bo`ladi.

MANZARALI KOMPOZITSIYA

O`rmon yoki daraxtzordan manzarali joy tanlanadi, o`rmon, daraxtzor ichiga kirib boruvchi yo`lakcha bo`lsa, manzara yanada mazmunli bo`ladi. Shaharda xiyobonlarni ham tanlash mumkin. Joy tanlab olingandan keyin kompozitsiya mazmuniga ega bo`lgan kuzatish nuqtasini topish lozim. Kunning qaysi payti yoki qanday ob-havo sharoitida bu ko`rinishni chizish yaxshi ekanini oldindan aniqlab olish kerak. Buning uchun tasvirlashga tanlangan manzarani bir necha marta turli sharoitlarda kuzatish kerak bo`ladi. Shunda eng qiziqarli manzarani tanlab olish imkoniyati yuzaga keladi. Ana shunday yondashish bilan haqiqiy ijodiy ishlashni o`rganish mumkin.

Eng yaxshi joyni tanlab olish uchun turli nuqtalardan bir necha xomaki eskizlar chiziladi. Shu bilan birga, suratning qanday bo`lishini, manzara, yer va osmonning qanday joylashishini ham o`ylab olish kerak. Bular manzaraning kompozitsiya jihatidan mazmunli chiqishida muhim ahamiyatga ega.

Surat chizish paytida xiyobonning, daraxtlarning bir tomoni yorug`, ikkinchi tomoni soyadaligi biron mazmunga ega bo`ladi. Agarda manzara ko`rinishi qiziqarli bo`lsa, rasmni har qanday yorug`likda chizish mumkin.

Xiyobon, daraxtlarni chizishda ularning asosiy chizig'i va baland uchlari chizig'ini belgilab olish kerak. Har bir daraxtni, butalar joylarini belgilab, ularning nisbati, hajmi, holatini hisobga olib, asosiy shaklini chizib olish kerak. Daraxtlarni tasvirlayotganda alohida barglarini, oldingi ko'rinishdagi o'tlarni alohida-alohida chizib ko'rsatish shart emas. Umumiy rang, tusni ilg'ab olishga intilish, ularni boshqa ko'rinishlar bilan taqqoslab borish lozim.

Daraxtlarni chizishda ularning yoshi va turiga qarab o'ziga xos xususiyatlari, farqini ko'rsatib berish lozim. Daraxtlar va yerning osmonga nisbatan rang-tusini aniqlab, ob-havo holati va yorug'lik tusini ko'rsatish kerak. Shundan keyin oldinda va uzoqda turgan daraxtlar rang-tusining farqi, uzoqlashib borgan daraxtlar va yo'llarning xiralashib borishi ko'rsatiladi. Yerga tushuvchi soyalar, quyosh nurlarining tovlanishi ham chiziladi. Turli daraxtlarning ranglardagi farqi ko'rsatiladi. Manzarada ham har qanday tasvirda bo'lgani kabi narsalarning asosiy va ikkinchi darajali bo'laklari bo'ladi. Ana shu asosiy – birinchi va ikkinchi darajali narsalarga ko'proq e'tibor berish kerak.

2.1.2-rasm. O'.Tansiqboyev "Kolxoz manzarasi" 1958 yil.

2.1.3-rasm. Shishkin “Tog”.

2.1.4-rasm. O`Tansiqboyev. “Tog’larda bahor” 1961 yil.

OCHIQ HAVODAGI MANZARA

Ochiq havodagi manzarani ishlash uchun biror kenglikdagi turli ko`rinishlarga ega bo`lgan joyni tanlash lozim. Bu joy baland-pastliklarga ega va gorizontdan balandlikda bo`lishi mumkin. Ishni boshlashda manzarani alohida

bo`laklarining kattaligi bir-biri bilan taqqoslanadi (24-rasm). Manzaraning asosiy xosliklariga e`tibor beriladi, joyning tekisliklari va yer yuzining tuzilishi diqqat bilan o`rganib olinadi. Yerda katta-katta balandliklar, do`ngliklar va shu kabilar mavjud. Chiziqli perspektiva qoidalariga asosan, notekis joylardagi masofa qisqargan holda ko`rinadi. Ufq chizig`iga qanchalik yaqin bo`lsa, qisqarishlar shunchalik kuchli bo`ladi.

Ochiq havodagi manzarani chizishdan avval, biron obyektning oldingi ko`rinishdagi telegraf ustuni, daraxt yoki bino tanlanib, balandligi ixtiyoriy chizib olinib, unga nisbatan taqqoslab chizish davom ettiriladi. Tabiat ko`rinishidagi ustunning bo`lakli nisbatlari rasmdagi ustunda belgilanib, manzaraning chizilishi kerak bo`lgan qismlari shu asosda aniqlab olinadi. Masalan, olis ko`rinishdagi yaylov ustundan orqa tomonda bo`lib, uni ikki qismga ajratib turibdi, deylik. Agarda yaylov ustunni ikkiga bo`lib turgan bo`lsa, unda suratda ustun ikkiga bo`linib, gorizontal chiziq o`tkaziladi – bu yaylovning joylashishi bo`ladi.

2.1.5-rasm. Daraxtlarning tuzilish tasviri.

Manzara ko`rinishining chap va o`ng tomonida joylashgan obyektlar masofalari aniqlab olinadi. Masalan, ustun balandligi uzoqda ko`rinayotgan inshoot masofasidan ikki yarim barobar katta bo`lsa, unda suratda uni ikki yarim marotaba uzoq masofada belgilash kerak.

Manzaraning asosiy qismlari: yer, osmon va uzoq joylari chizilgandan keyin ularni umumiy tuzi chiziladi. Manzaraning katta qismidagi asosiy ranglari beriladi, oldingi ko`rinishdan boshlab mayda detallari belgilanadi. Yerning uzoqlashib boruvchi xiralashishi hamda ko`rinishlarning soya-yorug` farqlari ko`rsatiladi. Osmondagi bulutlarni tekis oq yoki qora ko`rinishda chizish mumkin emas. Pastdan

qaraganda biz bulutning murakkab shaklini ko`ramiz. Havo perspektivasi asosida tasvirlash vaqtida ichkariga uzoqlashib borgan sari narsalarning ko`rinish chiziqlari ingichka bo`lib boradi. Ularning hajmi aniqligi kamroq seziladi. Eng yaqindagi bilan uzoqdagi obyektlarning tusini solishtirib, oldingi ko`rinishdagi soyalarni to`q qilib chizamiz.

Kerakli tuzatishlar kiritilib, surat umumlashtiriladi.

TASVIRIY SAN'AT ASARLARINING BADIY TAHLIL QILISH

Yuqori mahorat bilan bajarilgan badiiy asarlarni (surat) shartii ravishda 14 tarkibiy qismga ajratib, ularga badiiy tahlil qilish uchun asosiy mezon sifatida tayanish mumkin. Bular quyidagilar:

1. Qog'ozga joylashtirish — kartinadagi tasvirlanayotgan qism-lari qog'oz o'lchamida maqsadli o'rnatilishi.
2. Konstruktiv qurilish. Oddiy qurilish: umumlashtirilgan va geo-metrik shakldan aniq tashqi ko'rinishiga, o'qlar bo'yicha tasvirlanishi va shu kabi.
3. Tus. Umumiy va mahalliyga ajraladi. Umumiy — bir buyum ikkinchisiga nisbatan yaxlitlikdagi qanchalik to'q yoki ochligini ko'r-satsa, mahalliyda esa — buyum qismlarini yoritilganlik darajasidagi farqi belgilanadi.
4. Rang. Buyumning bo'yoq (umumiy) rangi: biron-bir rang doirasidagi rang — tushlarning xilma xilligi.
5. Surtma, Tasvirlanayotgan suratda shakli, rangi, o'lchami bo'yicha ikkita bir xil surtma bo'lmaydi. Surtma shaklini belgilab, buyumning fakturasini ko'rsatishga qaratiladi.
6. Bo'yoqlarni bir-biriga monand birikmasi. Bo'yoqlar bir-biri bilan musiqadagi akkord kabi hamohangli va turli kompozitsiyalarida takrorlanmas bo'lishi kerak.
7. Shtrix. Tuslovchi: parallel; kesishtiruvchi: xomaki — aylana — parchalangan, yaxlit — uzilib-uzilib, qalin, ingichka.
8. Soya va yorug'. Buyumda 5 ta soya-yorug' qismlari: yorug', yarim soya, soya, refleks, shu'la. Shaxsiy va tushuvchi soyalari.
9. Perspektiva. Chiziqli (frontal, burchakli); havoyi (rangli, tusli).
10. Odani va hayvonlarning nisbatlari va anatomiyasi.

11. Kiyimlar bukilishlarining paydo bo'lish qonuniyati.
12. Kompozitsiya tuzish qonun-qoidalari.
13. Bo'yoq surtish texnologiyasi. Har bir hoiatda o'ziga xos bo'yoqni surish uslubi mavjud, ayniqsa, moybo'yoq bilan ishiashda: quyuq qilib, lessirovka, chala qurigan mo'yqalam bilan, turli ish qurollar bilan, qatlamni ketma-ketlik surtishining o'ziga xosligi (masalan, suv bilan ko'katlarni tasvirlash uchun turli texnologiya-dan foydalanish kerak bo'ladi).
14. Tasvirlanayotgan sahnaning ifodalilik darajasi. Mahoratli rassom sahna, voqea, davrni eng xarakterli joyini ko'rsata oladi, o'rta miyona esa nimani ko'rsa shuni chizadi. O'ziga qarab chizish bilan badiiy kompozitsiya — asari bir xil emas.

Ma'lum darajada qisqa vaqt ichida mahoratli bo'lish uchun yuqorida keltirilgan komponentlar bo'yicha o'zining va boshqa ishlarni tahlil qilishni o'rganishi lozim. Kompozitsiyalarni mezonlar asosida tahlil etish jarayonida barcha mavjud bilim "va ko'nikmalardagi bo'lgan kamchiliklarini yaxlit ko'rish mumkin, agarda ular bo'lsa. Masalan, odatdagidek, ishni baholashini olsak: «..umuman yomon emas, faqat mana bu yerida ozgina kuchavtirish lozim, bu yerida esa nimadir etishmaydi», bunday noaniq mezonlar (uslub)da yuz yil o'qitmasin ma'lum darajadagi ma'lumotga ega bo'lmasligi mumkin. Ta'limda aniq yo'nalish mavjud bo'lgan taqdirda yuksak tempda (sur'at) taraqqiy etishi mumkin. O'quvchilar uchun aniq yo'nalish asosida xatoliklari nimada, ular qanchalik jiddiy va uni qanday qilib tuzatish mumkin ekanligi butunlay aniq bo'ladi.

2.2. Talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirish.

Umumiy o'rta ta'lim maktab va kasb-hunar kolleji o'quvchilarini badiiy ta'lim muammolari uzviy ravishda san'at fakultetida pedagogik kadrlarni tayyoriash bilan bog'liqdir. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida talabalarning san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirishiga alohida e'tibor qaratiladi. Talabalarni san'atshunoslik madaniyatini rivojlanganligi tasviriy san'at

atamalarini³ va tushunchalarini ma'lum darajada o'zlashtirishi, o'ziga xos xususiyatli atamalarni lug'aviy boyligi bilan ta'riflanadi va ulardan foydalanishi hamda ma'lum darajada san'at-shunoslikka oid fikrlashlarining shakllanishi bilan belgilanadi. Shu boisdan san'at fakulteti talabalarini san'atshunoslik madaniyatini rivojlantirish, badiiy ta'limning til asoslarini o'rganish, maktabda tasviriy san'at darslarida atamalar va tushunchalarni o'rgatishning metodlarini o'zlashtirish uchun ta'lim jarayoniga quyidagi 'ma'lumotlarni tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchilar dars jarayonida asarlarini tahlil qilishda turli xil tasviriy san'at atamalardan bevosita foydalanadilar. Ayrim o'qituvchilar esa rus tilidagi «peredniy plan», «sredniy plan», «dalniy plan» kabi atamalarni birinchi plan, ikkinchi plan, uchinchi plan deyishadi. Bu so'zlar ma'noni to'la yoritib bermaydi. «Plan» o'zbek tilida «reja» degan ma'noni bildiradi. Agarda to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib ishlatilsa - birinchi reja, ikkinchi reja, uchinchi reja deyiladi. Shuning uchun tasviriy san'at asarlarini tahlil qilishda o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun atamalarni mazmuniga mos tarjima qilish maqsadga muvofiqdir. Tajribali tasviriy san'at o'qituvchilari bu atamalarni — «oldingi ko'rinish», «o'rtangi ko'rinish», «uzoqdagi ko'rinish» deb qo'llashadi.

«Tabiat ko'rinishi», «manzara» (peyzaj) atamalar bir-biriga yaqin tushuncha, ammo ikkalasi ham ikkita ma'noli atama. Tabiat ko'rinishi — biz ko'rish va sezgi qobiliyatimiz orqali qabul qiladigan real voqealik bo'lsa, manzara — shu ko'rinishning badiiy tasviri.

Tasviriy san'atni o'rganish jarayonida talabalar ayrim qiyinchiliklarga duch keladi. Bular quyidagi sabablar bilan bog'liqdir:

- milliy maktablar tasviriy san'at darsliklari bilan to'liq ta'minlanmagan;
- hozirgi kunda maktab o'quvchilari dars jarayonida atamalar mazmunini chuqur anglamaydi;
- tasviriy san'atni o'rgatish bo'yicha metodik qo'llanma va tavsiyalar juda ham kam;

³ S. Abdirasilov. *Tasviriy san'at atamaları*. T.: TDPU, 2003.

— pedagogika bilim yurtlarida, oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayonida atamalardan unumli foydalanilmaydi;

— rassom-pedagog mutaxassislarni tayyorlaydigan institut va bilim yurtlari o'qituvchilarining har bid o'z holicha atamalar tuzi-shadi. Bu esa betartiblikka va noaniqlikka olib boradi.

O'zbek tiliga o'girilgan tasviriy san'at atamalarining har xilligiga quyidagi sabablarni keltirish mumkin:

1. Mutaxassis tarjimon bo'lmaganligi atamalarni shakl va mazmunini buzilishiga olib keladi.

2 Hozirgi tasviriy san'atning o'zbek tilidagi terminologiyasida bir so'zga bir necha nomlar qo'llaniladi.

3. Atamalarning har xil bo'lishlik sababi tasviriy san'atning o'zbek tilidagi izohli lug'atini bo'lmasligiga bevosita bog'liqdir.

Tasviriy san'atning o'zbek tilidagi terminologiyasini tartibga keltirish va izoh berish borasida o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari bilan terminologiyasining umumiy jarayonlaridan quyidagilarni qo'llash zarur:

1. Rus tiliga tarjimasiz o'tkazilgan baynalmilal atamalarni o'zbek tiliga ham tarjimasiz o'tkazish zarur. Masalan, akvarel, assimetriya, vitraj, galereya, gravyura, mozaika, ofort, panno, pastel, simmetriya, statuya, faktura. fon, estamp, eksterer, etyud va boshqalar.

2. Ba'zan rus tilidagi atamaga loyiq bo'lgan atama topilmasa, shu atamani tarjima qilmasdan o'z nomida qoldirilsa o'rinlidir. Masalan, vizirovanie (chamalash), pah'tra, zarisovka, ottenok, mazok (surtma), naturshik, axromatik, applikatsiya, janr, illustratsiya, xolst (mato) va boshqalar.

3. O'zbek tilidagi tasviriy san'at atamalarini tuzishda o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan to'liq foydalanish zarurdir. Ba'zan rus tilidagi bir so'zlik iborani o'zbek tilidagi bir so'z bilan ma'nosini yetkazib berish qiyindir. Shuning uchun ikki so'zni chiziq (-) orqali qo'yib yozish shart. Masalan, kontrast - qarama-qarshi, svetoten — yorug'soya, blik — yaltiroqdog', byust — gavda - haykal..

4. Atamalarni rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda iloji boricha, ichki shaklini saqlash zarurdir. Masalan, rus tilidagi «ornament» atamasi faqatgina «gul» ma'nosini bildiradi. O'zbek tilida esa bu ma'no «naqsh» iborasida qo'llanilayapti. To'g'rirog'i «ornament» atamasi «o'yma naqsh» yoki «naqshli gul» tarzida tarjima qilinishi mumkin. «Jivopis» atamaning ma'nosi «tirik, jonli» va «yozish» tushunchalarini bildiradi. Tahlil qilib qarasak jonli yozish bilan rangli tasvirlash iborolari orasida uzoqlik borligi ma'luin bo'lib turibdi. Shu kabi ikki shaklning mazmunini qoldirgan holda tarjima qilib «rangtasvir» iborasi qo'llanilmoqda.

5. Atamalar bilan birgalikda tasviriy san'at asarlarini nomlarini ham to'g'ridan-to'g'ri emas, balki mazmuniga ko'ra tarjima qilish zarurdir. Masalan, relyef — bo'rtma barelyef — past bo'rtma, gorelyef — baland bo'rtma. Yuqorida qayd qilingan prinsiplarni tasviriy san'atning lug'atini izohlash borasida qo'llanildi.

Tasviriy san'atning izohli lug'atini tuzishda atamalarni tarjima qilish, atamalarni tuzishdagi prinsiplarning qator lingvistik tahlillar-ning yordami juda zarurdir.

O'quvchi-yoshlarning tasviriy san'at savodxonligini o'zlashtirishda san'at tushunchalarini o'rgatishni o'rni muhim ahamiyatga ega. Tasviriy san'at iboralarini o'quvchilarga o'rgatish uchun atamalarni spetsifik xususiyatlariga ko'ra bir necha shakllarga bo'ladi:

Rangtasvirga oid atamalar: akvarel, grizayl, axromatik, blik, (shu'-la), garmoniya, kontrast, nussha, refleks, panno, palitra, manzara, yorug'soya, tus, tempera, faktura, kolorit, fon, freska, yorug', eskiz, ranglavha (etyud), xolst, monumental, rangtasvir, mozaika, vitraj.

Grafikaga oid atamalar: avtogravyura, kitob grafikasi, titul, frontispis, forzas, shtrix, kontur, sharj, ksilografiya, linogravyura, sgraffito, ottisk, rasm, plakat, siluet, estamp, emblema, ekslibris.

Haykaltaroshlikka oid atamalar: baland bo'rtma, bo'rtma, past bo'rtma, keramika, monumental haykal, obelisk, byust, yodgorlik, profil, simmetriya, haykaltaroshlik, haykal, statuya, sfinks.

Bezakli amaliy san'atga oid atamalar: assimetriya, afisha, glazur, gobelen, bezakli san'at, bezatuvchi, rassomchi, sahna bezagi, naqsh, ganchkorlik, yog'och o'ymakorlik, simvol (nishona), faktura, eskiz, eksteryer, interyer, transporant, trafaret, simmetriya, keramika, fayans, kashtachilik.

Kompozitsiyaga oid atamalar: garmoniya, kontrast, kontur, nusxa, xomaki rasm, o'lcham, format, proporsiya (nisbat), simvol, simmetriya, joylashtirish, ritm, perspektiva, chiziq, nuqta, dog', ufq, old ko'rinishi, o'rta ko'rinishi, olis ko'rinishi, ko'rish markazi, dinamik kompozitsiya, stilistik kompozitsiya.

San'at tarixiga oid atamalar: antik san'ati, qadimgi dunyo san'ati, arkada, vandalizm, uyg'onish san'ati, rus san'ati, o'zbek tasviriy san'ati, bezakli amaliy san'ati, badiiy san'at, kapitel, klassik, statuya, sfinks, freska, qarama-qarshi tuslar.

Yorug' — soya va ranglarga oid atamalar: rangtasvirlik, yorug'lik, soya, tus, yaltiroq, dog', shaxsiy soya, tushuvchi soya, yarim soya, tus munosabati, ranglar nisbati, ranglar to'yinganligi, rang-lar ochligi, kontrast (qarama-qarshi), kolorit...

Tasvirlash vositalariga oid atamalar: trafaret, akvarel, mo'yqalam, siqma bo'yoq, akvarel bo'yoq, moybo'yoq, xolst, plakat pero-si, tush, gnash, pastel, flomaster, format, vatman, stek, mastixin, etyudnik, palitra va hokazo.

O'quv mashg'ulotlarga oid atamalar: narsaning o'ziga qarab rasm chizish, mavzu asosida rasm ishlash, bezakli rasm ishlash, haykaltaroshlik, badiiy qurish-yasash, kompozitsiya, rangtasvir, rang-shunoslik, tasviriy san'at haqida suhbat, borliq va san'atni idrok qilish, san'atshunoslik asbblari, qalamtasvir, san'at tarixi.

Tasviriy san'at turlari va janrlariga oid atamalar: rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik, bezakli amaliy san'at, me'morchilik, ani-malistik janr, manzara, naturmort, maishiy janr, batal janri, tari-xiyjanr, mifologik janr.

Rassomchilarga oid atamalar: animalistik, akvarelchi, batalist, grafik, rangtasvirchi, bezakchi, marinist, ganchkor, naqqosh, portretchi, haykaltaroshchi, sahna bezovchi, san'atshunos, dizayner, kulolchi, modelyer.

Bunday tartibda atamalarni jamlash o'quvchilarni tushunishiga yengillik tug'diradi. Ayrim bir atamalar bir bog'liqlikda qo'llaniladi, ayrimlari esa barcha turlarida foydalaniladi. Masalan, kompozitsiyaga oid: «kompozitsiya»,

«joylashtirish», simmetriya, ritm, proporsiya hokazolar juda tez-tez qo'llaniladigan atamalar.

Dars jarayonida yangi iboralarni tushuntirish bilan bir qatorda yangi atamalarni rasm daftariga yozdirib borish maqsadlidir. Ta'lim berish jarayonidagi bunday foydali ishning natijasida o'quvchilarda so'z boyligi rivojlanib tasviriy san'atning qisqacha izohli iboralari yig'iladi. Bu esa hozirgi o'quvchilarga juda ham foydali. Sababi tajriba shuni ko'rsatadiki rasmni ko'ngildagiday chizadigan o'quvchilar ko'plab atamalarni izohini bilishmaydi. Masalan, reproduksiya, illustratsiya kabi atamalarni farqini ajrata olmaydi. Shu borada o'z fikrlarini tushuntirishga so'z boyligi etishmaydi. Bular, ayniqsa, tasviriy san'atning badiiy asarlari bilan tanishtiradigan suhbat darslarida tez-tez uchrab turadi.

O'quvchilarni so'z boyligini kengashtirish, milliy g'oyaviy dunyoqarashini shakllantirish, tasviriy san'at iboralarini o'zlashtirish masalalarini yechishda izohli atamalarning foydasi juda kattadir. Lekin hozirgi kunda umumta'lim maktablar uchun tasviriy san'atning izohli lug'ati yo'q va yaratilmagan. Bu kabi masalalarni hal qilish mutaxassislar oldida turgan juda muhim vazifalardan biridir.

2.3. Manzara janrida ijod qilgan O`zbek xalq rassomlari ijodigan lavhalar.

O'.Tansiqboev "Tog`da bahor"

O'.Tansiqboev “**Balandlikdagi yaylov**” 1953 yil.

O'.Tansiqboev “**Kolhoz manzarasi**” 1958 yil.

O'.Tansiqboev. “**Oloy vodiysi**”. 1972-1973 yil.

O'.Tansiqboev .“Yangi Angren”. 1962 yil.

O'.Tansiqboev. “**Tog' yo'li**”. 1962 yil.

O'.Tansiqboev “**Bruchmulla sari yo'l**”. 1973 yil.

O'.Tansiqboev “**Mening qo'shig'im**” 1972 yil.

O'.Tansiqboev. “**O’zbekistonda mart**”. 1958 yil.

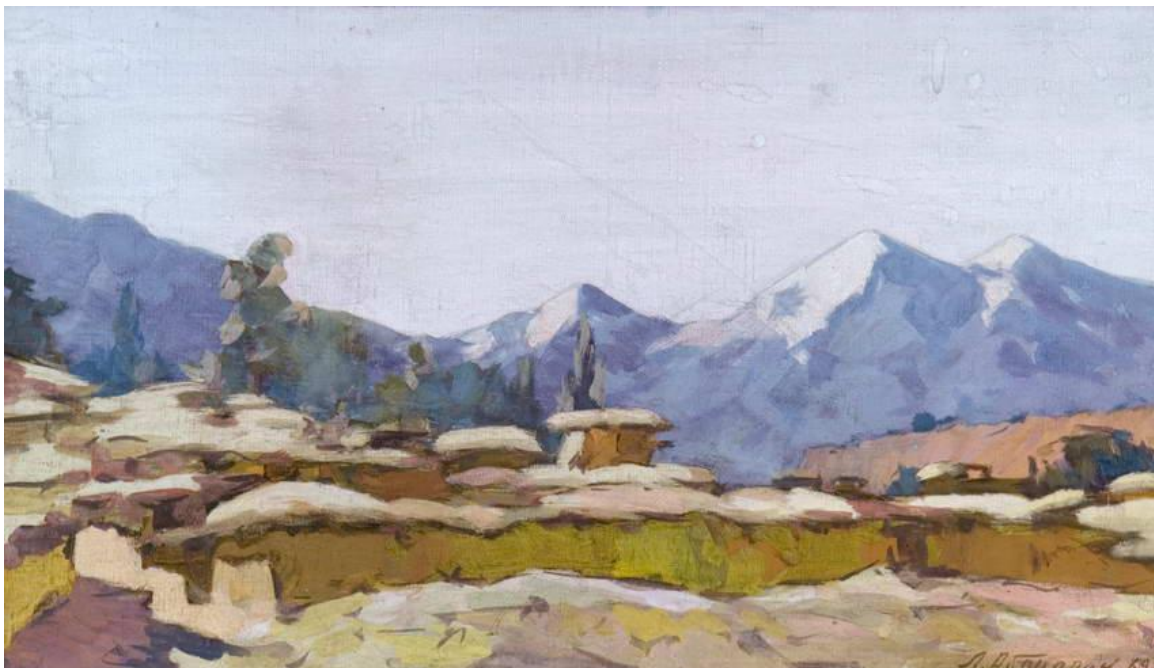
O'.Tansiqboev. “**Tog` yo`lida**”

O'.Tansiqboev. **“Tog'larda bahor”** 1961 yil.

O'.Tansiqboev. **“Tog`da mart”**

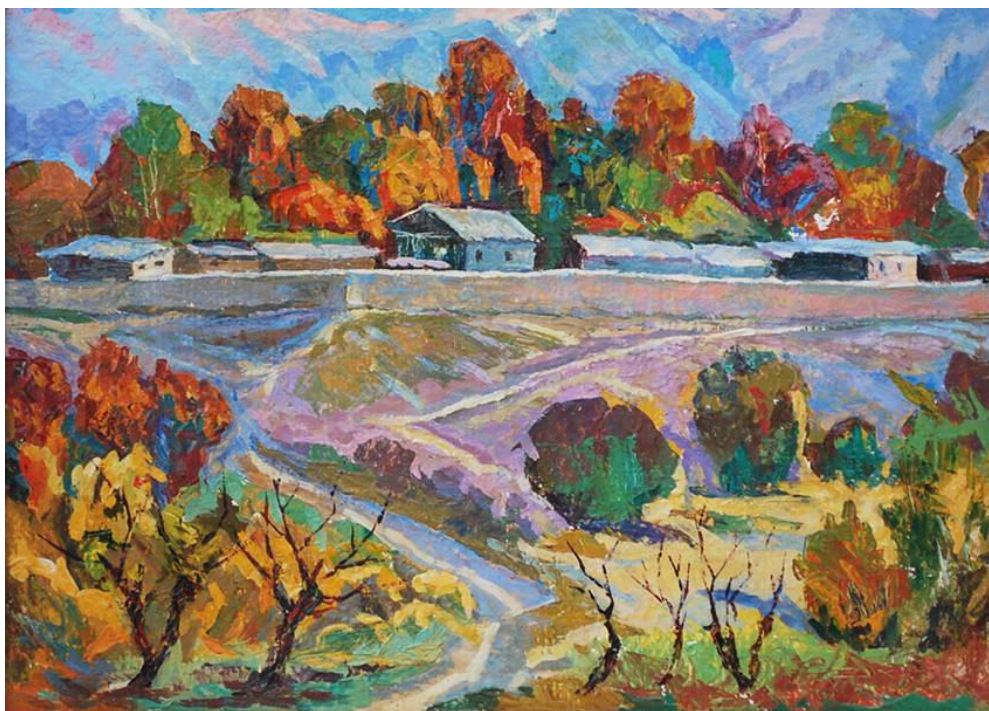
Lutfullo Abdullaev. **“Xumsan qishlog'i”**. 1969 y

Vladimir Chub. **“Irmoqlar. Yangiobod”**. 1988 y.

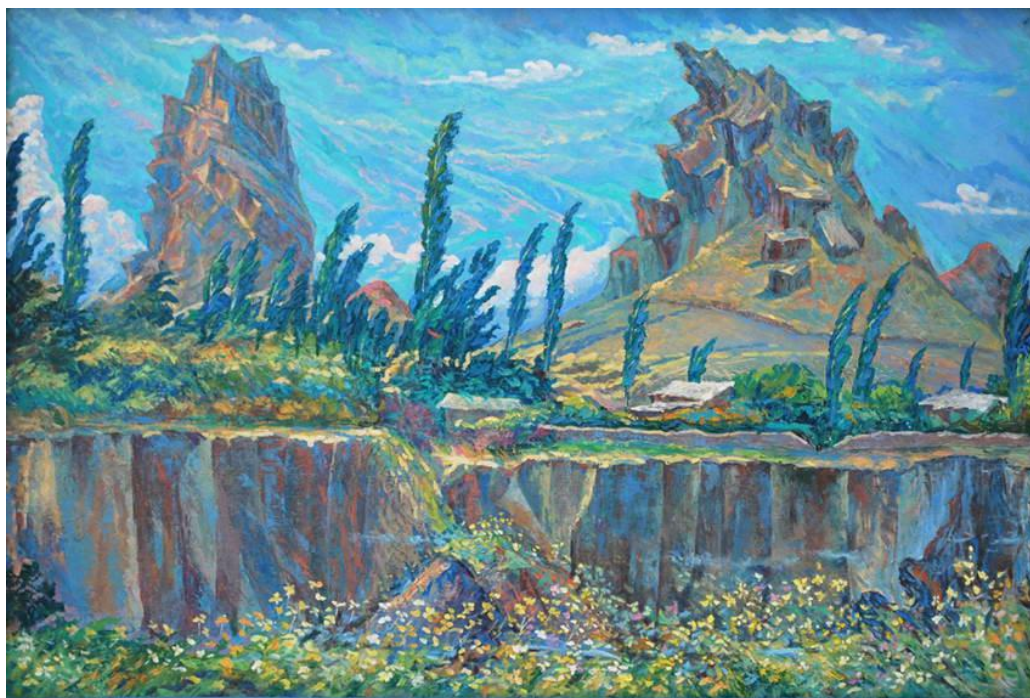
Shuhrat Abdurashidov. “**Kuzgi Baxmal**”. 1978 y.

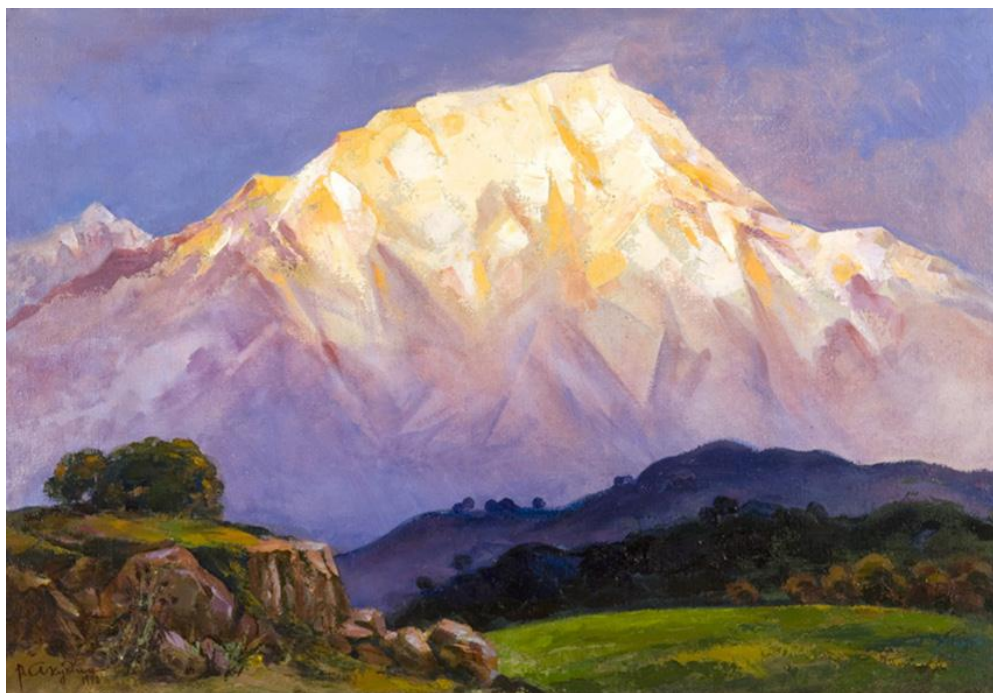
Abdumajid Akbarov. “**Kirgulida kuz**”. 2005 y.

Abdumajid Akbarov “**Tog'larda bahor**” 2005 y

Abdumajid Akbarov. “**Qoyalar**”. 2003 y.

Veniamin Akudin. **“Chimyon. Kun botish effekti”**. 1992 y.

Veniamin Akudin. **“Sirdaryo bo'yidagi oqshom”**. 1998 y.

Azamat Ataboev “**Moviy tog’lar tomon yo’l**” 2006 y

Azamat Ataboev “**Tandir**” 2006 y

Azamat Ataboev “**So'qoq**” 2006 y.

Azamat Ataboev “**Chorvoq**” 2006 y.

Azamat Ataboev “**Beshiqtog' ohanglari**” 2008 y.

Azamat Ataboev “**Maviy tog'lar tomon yo'l**” 2006 y.

Alisher Ataboev “**Beshiqtog' quchoqda**” 2008 y.

Alisher Ataboev “**G'ilonda yoz**” 2008 y.

Nodir Boboqulov “**Sayod qishlog'i**” 2008 y.

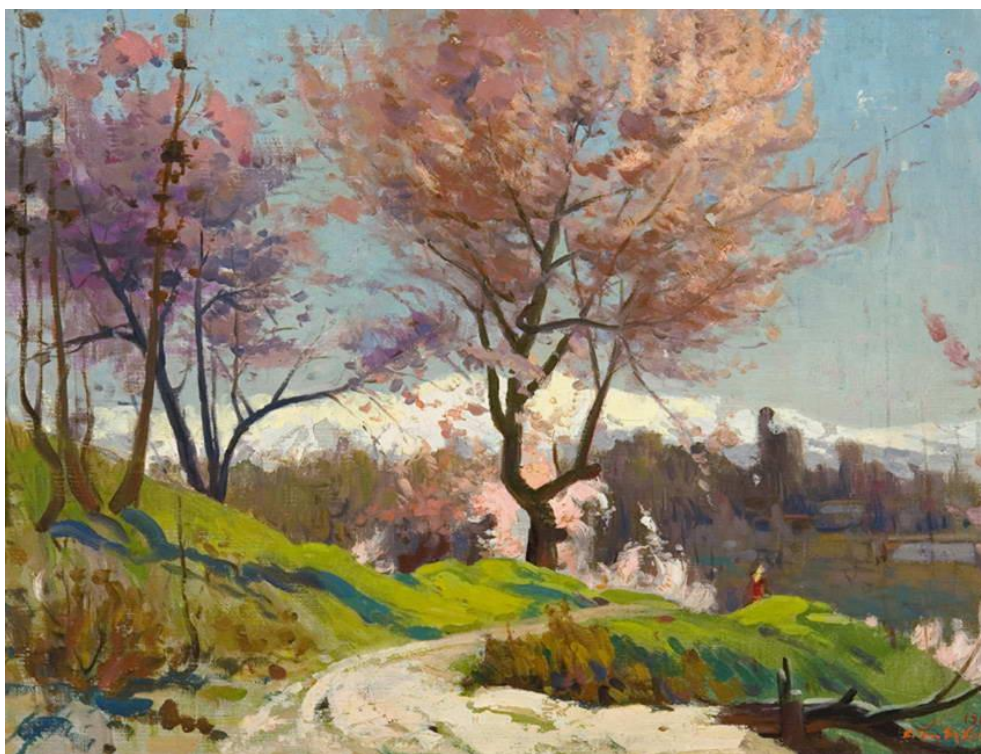
Nodir Boboqulov “**Suvtushar qishlog'i**” 2008 y.

Nodir Boboqulov “**Matmon qishlog'i**” 2008 y

Konstantin Bogoduxov “**Ertalab**” 1983 y.

Konstantin Bogoduxov “**O’rik gullamoqda**” 1980 y.

Anorqo'l Boybekov “**Aziz bahor**” 2006 y.

Erkin Bozorov. “**Birinchi qor**” 2007 y.

UMUMIY XULOSA

«Tasviriy san`at o`qitish metodikasi» fani dasturi umumta`lim maktablari va o`rta maxsus, kasb-hunar kollejlarida muhandislik grafikasi tarkibidagi fanlarning mashg`ulotlarini to`g`ri tashkil qilish, o`quvchilarda shu fan bo`yicha puxta bilim, ko`nikma va malakalarni shakllantirish uchun eng samarali metodik vositalarni tanlashda, bo`lajak o`qituvchilarga yordam berish masalalarini qamrab oladi.

Jamiyatdagi zamonaviy texnologiyalar, jumladan, ta`lim sohasida ham bo`layotgan inqilobiy o`zgarishlar mutaxassislarga yangi funksional talablarni qo`ya boshladi. Endilikda malakali mutaxassisdan faqatgina o`zining bevosita xizmat vazifasini yaxshi bajarishgina emas, balki yangi uslublarni topib amaliyotga kiritish, mustaqil qaror qabul qila bilish va ijodiy ishlay olish kabi ko`nikmalar talab qilinadi, o`qitish metodlari va yo`llari bo`yicha mustahkam bilimga ega bo`lishi, o`qitishning tub maqsadini tasavvur qila olishi, unga erishish yo`llari va vositalarini bilishi lozim. O`quvchilarning bu bilimlarni puxta egallashiga yordam berish “Tasviriy san`atni o`qitish metodikasi” kursining asosiy vazifalaridan biridir. Uning oldida pedagogika fani tarmog`i sifatida quyidagi vazifalar turadi:

Tasviriy san`at o`qitish metodikasi aniq maqsadlarini va uning fan sifatida bilim berish hamda tarbiyaviy ahamiyatlarini aniqlash;

O`qitishning mazmuni va tuzilishini aniqlash;

O`quvchilarning mustahkam bilim, ko`nikma va malakalarini ta`minlovchi o`qitishning eng samarali uslub, vosita va shakllarini ishlab chiqish;

O`quvchilarning bilim olish jarayonini tadqiq qilish.

Yuqorida zikr etilgan maqsad va vazifalarni hal qilishda o`qitishning zamonaviy interaktiv metodlari va axborot texnologiyalaridan o`z o`rnida unumli foydalanish ijobiy natija berishi bilan ahamiyatlidir.

«Tasviriy san`at o`qitish metodikasi» fanini o`qitishda ko`rgazmali qurollar, modellar va boshqa bir qancha zamonaviy texnologiyalardan foydalaniladi. Dars

jarayonida o`quvchilar faolligini oshirish uchun mashg`ulotlarda savol-javob, diskussiya, suhbat va didaktik o`yinlar hamda interaktiv texnologiyalar, ijodiy faoliyatini rivojlantirish, tabaqalashtirib o`qitish, kredit texnologiya va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish nazarda tutiladi.

O`zimning yozgan Bitiruv ishim orqali, o`quvchi yoshlarga bilim va ko`nikmalar berishda unimli foydalandim deb o`ylayman va albatta maqsadimga erishaman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T., 1992.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. -T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standarti, T.2003.
5. Sh.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent "O'ZBEKISTON" 2016
- 6 Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar.- T.: Moliya, 2003.-17b.
- 7 Rubinshteyn L. S. Psixologiya lichnosti.-M.: Prosveshenie,1991-237 s.
- 8 Raykov B. E. Slovesno'e formo' i metodo' obucheniya.-M.: Znanie,1997.-282 s.
- 9 Botir Boymetov Qalam tasvir "MUSIQA" nashriyot TOSHKENT-2006
- 10 B.Z.Azimova, R.Rajabov,S.F.Abdirasulov,Tasviriy san`atga oid atamalarning izohli lug`ati.Toshkent -1994.
- 11 S. Abdiraurov Tasviriy san`at atamalari. Toshkent- 2003
- 12 R.Hasanov. "Maktabda tasviriy san`at o`qitish metodikasi" Toshkent.- "Fan".2004.
- 13 N.Oydinov. Rassom o`qituvchilar tayyorlash muammolari. Toshkent.- "O`qituvchi" –"Ziyo Noshir", 1997.
- 14 M.Nabiyev. Rang shunoslik. Toshkent "O`qituvchi", 1995.
- 15 R.Hasanov, H.Egamov "Tasviriy san`at va badiiy mehnat darslari" Toshkent "O`QITUVCHI" 1997 y
- 16 www.nbgf.intal.uz
- 17 www.edu.uz
18. www.ZiyoNET.uz

Navoiy davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti “Tasviriy san`at va muhandislik grafikasi” ta`lim yo`nalishi bitiruvchi IV-kurs talabasi Shodiyeva Sadoqat Boboqulovnaning “5-7 sinf o`quvchilarini to`g`arak mashg`ulotlarida «tog` manzarasi» mavzusida kompozitsiya ishlashga o`rgatish metodikasi” mavzusidagi bitiruv ishiga

ILMIY RAHBARNING

XULOSASI

Talaba Shodiyeva Sadoqat Boboqulovnaning “5-7 sinf o`quvchilarini to`g`arak mashg`ulotlarida «tog` manzarasi» mavzusida kompozitsiya ishlashga o`rgatish metodikasi” mavzusidagi bitiruv ishi bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir.

Bitiruv ishi kirish, ikki bob, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat.

Ishning birinchi va ikkinchi boblarida mavzuni to`lig`ligicha ochib berishga harakat qilgan bo`lib, tadqiqot usullaridan foydalanib, qimmatli ma`lumotlar berilgan.

Xulosa qismida mavzudan kelib chiqqan holda uslubiy tavsiyalarini ifodalab bergan. Shodiyeva Sadoqat Boboqulovnaning bilimga chanqoq izlanuvchan ekanligi, bitiruv ishida namoyon bo`lib turibdi. Kelgusida zamon talablaridagi mutaxassis bo`lib yoshlar tarbiyasida faol ishtirok etuvchi mutaxassis bo`lishiga ishonaman.

Bu talabamiz bitiruv ishini mustaqil ravishda yozganligi bilan ajralib turibdi. Mavzularning dolzarbligi bugungi kun maktab o`quvchilari uchun muhim hisoblanadi. Uning muallifi Shodiyeva Sadoqat Boboqulovnaning – Tasviriy san`at va muhandislik grafikasi ta`limy yo`nalishi bo`yicha bakalavr darajasini olishga loyiqdir.

“Tasviriy san`at va muhandislik grafikasi”

kafedra o`qituvchisi: \_\_\_\_\_ **S.T.Sa`diyev**

Navoiy davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti “Tasviriy san`at va
muhandislik grafikasi” ta`lim yo`nalishi
bitiruvchi IV-kurs talabasi Shodiyeva Sadoqat
Boboqulovnaning “5-7 sinf o`quvchilarini
to`g`arak mashg`ulotlarida «tog` manzarasi»
mavzusida kompozitsiya ishlashga o`rgatish
metodikasi” mavzusidagi bitiruv ishiga

T A Q R I Z

Ushbu yozilgan bitiruv ishining kirish qismida tasviriy san`at fanining ahamiyati haqida hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan ta`lim sohasidagi qororlari va kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Davlat ta`lim standartlarida tasviriy san`at fani oldiga qo`yilgan asosiy vazifalarini, tasviriy san`at fanining fan va texnika taraqqiyoti davridagi ahamiyati haqida ma`lumotlar yozilgan.

Mavzuning tahliliy qismida bugungi kunda umumta`lim maktablarda tasviriy san`at fanini o`qitish, o`rgatish, u fanni rivojlantirish yo`lga qo`yilmoqda. “5-7 sinf o`quvchilarini to`g`arak mashg`ulotlarida «tog` manzarasi» mavzusida kompozitsiya ishlashga o`rgatish metodikasi” mavzusini o`qitishning tahliliy qismi, uning yoritilishi, chizilishi texnologiyasi haqida ma`lumot berilgan.

Amaliy qismida chizishning har xil metodlari, ularning turlari, mavzuni ochib berishda ilmiylik, izchillik tamoyili chizishda ongliklik va faollik, kuzatish, taqqoslash bo`yicha uslubiy amaliy mulohazalar yoritilgan.

Shodiyeva Sadoqat Boboqulovnaning “5-7 sinf o`quvchilarini to`g`arak mashg`ulotlarida «tog` manzarasi» mavzusida kompozitsiya ishlashga o`rgatish metodikasi” mavzusidagi bitiruv ishini men “Yaxshi” deb baholayman.

Taqrizchi

Navoiy pedagogika kolleji o`qituvchisi
Z.Abdiyev